

BOSNA I DUBROVNIK 1595—1645.

1. Bosna i Dubrovnik

Krajem XVI veka u svim oblastima kraj obala Sredozemnog mora savremenici beleže ekonomsko-političko opadanje, nasuprot usponu zapadnih država i Rusije. Stranci su naročito pisali o propadanju velikih sila ovoga prostora — Španije, Venecije, Turske. Pisanje o uzrocima opadanja Turskog Carstva postalo je ugodna obaveza mletačkih baila, papških vizitatora, zapadnoevropskih putnika i budnih turskih reformatora i državnika. Izveštaji stranaca, opomene i jadicovke Turaka, zakonski spomenici i niz drugih svedočanstava o »dekadenciji starih osmanskih ustanova« kao i o svesti o tome propadanju pružili su materijala istoričarima da u doba aktuelnosti istočnog pitanja, u XIX veku, obrade prve simptome, uzroke i tok slabljenja velikog Carstva u Podunavlju, na Balkanu i Prednjem istoku. Tursko propadanje palo je u oči i Dubrovniku, vazalnoj državi Turskoga Carstva, koji je u isto ovo vreme doživljavao veliko slabljenje svoje nekadašnje ekonomske moći. Isto kao i u Turskoj, u Republici Dubrovnik su od kraja XVI a naročito u XVII veku na dnevnom redu bili glasovi da država nesumnjivo propada. Pesnik Gundulić opeva tragični a pravični pad onih koji su zakon u sablju složili, početak kraja samosilja turskog kletog; on donosi krupno istorisko svedočanstvo o propadanju Turske (»Osman«), a ne krije ni slabljenje svoje domovine (»Dubravka«). Sa jedne strane se opevaju Nemanjići i Marko a sa druge se nemiri u sultanovom Stambolu opisuju skoro kao građanski rat između dve grupe islamiziranih njihovih potomaka, nad kojima se navlače, željno očekivani, teški oblaci propasti. Kosovo »gde ubi Miloš cara opaka« stoji pored gordog Osmana i njegovih ponositih ljudi, koji su prikazani sa ozbiljnošću i velikom simpatijom, ali koji moraju pasti zbog svoje gordosti, isto kao i dahije u »Početku bune na dahije«. Ta suprotnost, očigledno tursko propadanje uz ožigledan uspon gradskog života i trgovine, nesumnjiva želja za slomom Turaka i obnovom hrišćanskog (i raškog) carstva i nesumnjivi ogromni interes za postojanje Turskog

Carstva, njegovih paša jugoslovenskog porekla, na koje Dubrovnik ponosito ukazuje kao na ljude »od našega jezika« i na njihovu pomoć u borbi da se Dubrovnik očuva protiv Venecije, pokazuje kompleksnost ideologije Dubrovnika ovoga doba, koje se bitno razlikuje od ranijih epoha u odnosima Turske, Bosne i Dubrovnika.

Savremenici su krajem XVI veka upoređivali Republiku Dubrovnik sa Vlaškom i Moldavijom jer su sve tri zemlje plaćale danak sultanu. Dubrovnik je ipak imao veću autonomiju unutar Turske. Ponekad se Republika u turskim dokumentima naziva »Nahija od Dubrovnika« a poneki veziri su govorili da je Dubrovnik potpuno sultanova zemlja i da zato nema prava da šalje svoje poslanike na Portu, kao što to čine ostale suverene zemlje. Ovi su turski krugovi, u doba smanjivanja povlastica raznim vrstama dotada »privilegovane raje«, povećanja svih dažbina i niza pokušaja da se povećaju spahijski domeni, nameti i prihodi u celom Carstvu, nameravali da svedu Dubrovnik na nivo jedne autonomne oblasti kakvih je u Turskoj bilo po gorama i na primorjima. Međutim, Dubrovnik je još pre dolaska Turaka imao svoju samostalnu državu i kao takav je primljen u sklop Turske; zato je u odnosima Dubrovnika i Turske od kraja XVI do sredine XVII veka glavni problem bio održanje starih privilegija kod Turaka, u doba kada je Turska doživljavala veliko opadanje i kada su se u njoj pojavili ne samo moćni trgovački konkurenti nego i novi pravac u razvoju i celoj politici koji je nerado podnosio »sopstvene štrance«, neeksploatisane i povlašćene.

Lokalne vlasti su u Turskoj bile sve samostalnije prema centralnoj upravi i sve su manje izvršavale naređenja koja su dolazila iz centra. A baš je centar održavao stare dubrovačke privilegije i primao dubrovački harač u svoju riznicu. Nesumnjiva činjenica porasta turskih gradova tokom dugih godina XVI—XVII veka znatno je uticala na lokalne vlasti koje su morale da vode računa o novim turskim trgovačkim snagama, da sa manje poštovanja gledaju Dubrovčane, koji su još uz to, u doba opšteg grabljenja od strane vlasti, želeli da trguju kao neprikosnoveni i najpovlašćeniji. Ekonomski razvoj prostranog Carstva, koje je dotada bilo centralizovano vojnom i administrativnom silom, izazvao je jačanje pojedinih oblasti, što je doprinosilo decentralizaciji i time dvostruko škodilo Dubrovniku. I pored sveg favoriziranja od strane Porte, dubrovačka vlada je u prvoj polovini XVII veka mogla da vidi kako su Turci ne jednom umeli blokirati poslovanje starih jadranskih trgovaca i njihovih luka, što je donosilo koristi turskom varoškom sloju, zapadnoevropskim trgovcima i lokalnim potkupljivim pašama—ucenjivačima. Baš u prvoj polovini XVII veka, kada Dubrovnik veoma gubi od svoje stare snage, novi pravac razvoja u Turskoj nimalo ne pogoduje održanju starih dubrovačkih privilegija. Čak i od same Porte strahovali su Dubrovčani da ne opljačka sela na granici, da ne anektira dubrovačka sela, pohara trgovce, svede državu na nivo poluautonomne zemlje, iako je Porta u međunarodnoj politici štitila Dubrovnik.

Novi dubrovačko-turski odnosi sadržavali su nove stvari, kakve se ranije nisu dešavale ili su predstavljale samo izuzetke. Povećani turski pritisak, opadanje zakonitosti i niz lokalnih zuluma, nasilja i nepravdi nisu se osetili samo na položaju seljačkih masa u Turskoj nego su pogadali i trgovce—strance. Mnoge mesne turske vlasti su udarale namete na trgovinu, ucenjivale trgovce, zaustavljale i plenile robu. Parazitski vojnici, koji nisu više uspešno ratovali, naplaćivali su se rado i na trgovcima, brzo smenjivane paše ucenjivale su ih pre svoga pada, razni naipi, kadije, emini, baše, janičari, nazori i kapetani lako su iskorištavali svaku priliku da zaustave saobraćaj i zatraže darove da bi opet obezbedili slobodan promet. Svaki opšti, državni jasad trajao je u provinciji još dugo posle ukidanja u centru. U isto vreme su lokalne vlasti i na legalan način htele da uvećaju svoje prihode — podizanjem carina i trošarina, isto kao što su porasle i ostale dažbine. Isprepletala su se dva načina pritiska na trgovce — prosto podizanje starih trošarina i nasilno uzimanje novih carina. Nasilja i zuluma bilo je, razume se, uvek, ali od kraja XVI veka ove su se pojave jako namnožile te ih je u XVII veku bilo na sve strane. U Beogradu su trgovci imali sve više muke sa kajmakomom, Sarajevo su za neko vreme morali sasvim napustiti, u Sofiji su zaustavljani transporti robe, kosovski beg je branio izvoz vune, hercegovački gospodar je razvlačio svaki jasad. Najveći od ovih događaja bio je pokušaj emina iz mađarskog grada Vaca da nametne »resmi« na izvoz koža iz Ugarske. U ovu su se stvar umešali budimski vezir, veliki vezir, paše, sultan sam i kadije. Da je resmi legalizovan, bio bi predsedan za opšte podizanje i uvođenje novih carina. Ova borba protiv resmija (1626—1635) bila je jedan od najkrupnijih događaja u dubrovačko-turskim odnosima XVII veka a sama po sebi je bila simptom krupnih promena u Turskoj.

Slabljenje centralne vlasti, ekonomsko uzdizanje pojedinih pokrajina i tendencije otpora protiv Carigrada ili lokalnih predstavnika vlasti i feudalaca uopšte iskorištavali su veziri nekih pokrajina ne samo u smislu realizovanja separastičkih strujanja svojih pokrajina nego su, idući ovim pravcem, u svom ličnom interesu iskorištavali opšti pravac razvoja. Isto tako su i porobljeni narodi iskorištavali mogućnosti za oslobodilačke pokrete. I dok bosanski vezir Dželali ustaje protiv Porte, u njegovom pašaluku kreće se vojvoda Grdan. A ako je Abaza-paša isterao dubrovačke trgovce iz Sarajeva, pomogao novom domaćem trgovačkom sloju, on je svoju vlast iskorištavao za sebe, pa ako se borio protiv vlasti sultanove i kao predstavnik Bosne nastupao energično protiv Dubrovnika, on je oštro istupio i protiv bosanskih begova. Ovo je, naravno, Dubrovniku olakšavalo da se bori za stara prava protiv paša zulumčara.

Ipak, u doba kada Dubrovnik osetno slabi i kada mu je potrebno više nego ikad da na Balkanu očuva makar i staro stanje, turski pritisak naglo postaje voma jak, ne samo zbog osamostaljenih paša i turskih trgovaca nego i zbog oslabljene sultanove moći, koja je u stvari najviše iskorištavala dubrovačke privilegije u interesu

svoje hazne. U odnosima Dubrovnika sa Bosnom najbolje se ogledaju velike promene koje su nastale u XVII veku.

Bosna i Hercegovina bile su neposredni susedi Dubrovnika; prvi dodir sa Turcima uvek se obavljao preko ovih zemalja, kroz njih su prolazili glavni dubrovački putevi, tamo su bile ličnosti koje su bitno mogle uticati na sudbinu Dubrovnika — bosanski paša, hercegovački sandžakbeg, age, kapetani, emini, janičari. Opstanak Dubrovnika zavisio je od dobrih odnosa sa gospodarima susedstva, koji su mogli da ugroze državnu teritoriju ili preseku trgovačke komunikacije. Zato je Dubrovnik voema pažljivo čuvao najbolje moguće odnose sa Turcima u svom bližem i daljem zaleđu; u ove su pre svega spadali bosanski paša i sandžakbeg iz Plevlja.

Novi bosanski paša bi odmah po svom dolasku u zemlju javljao Dubrovniku da je prispeo u svoju rezidenciju a Dubrovčani bi mu onda poslali senatora da pozdravi i daruje novoga suseda. Senator bi mu obično poželeo sreću i nadu da će obe strane i ubuduće održavati prijateljske odnose. U doba velikog haosa koji je zahvatio Balkan 1590—1606. nije uvek bilo lako održavati staru ljubaznost. Hercegovački sandžakbeg je 1587. razgledao geografske karte i uljudno sa venecijanskim poslanikom razgovarao o svetskoj politici¹⁾, ali je 1589. bosanski paša s mukom spasao život pred pobunjenim vojnicima²⁾. U velikom ratu su same turske nedisciplinovane trupe poharale Sllivriju (1595), Jedrene (1596), Sofiju (1602). Kada je 1597. smenjen Hodaverdi-paša a za naslednika određen Idriz-paša, mazul-paša odbije da napusti Banjaluku i Sarajevo te je poslanik dubrovački bio u nedoumici koga da pozdravi; ipak je Hodaverdi zavladao Bosnom; njega smeni 1598. Hasan-paša i uputi se sa Porte na svoj vilajet, a poslanik Lukarević se morao pritajiti u Bosni dok se ne reši pitanje vlasti; pozdravio je Hasana, a početkom 1599. išao je poslanik novome Ahmed-paši Dugaliću. Poslanik je 1599. pozdravio novoga pašu, pošto je Dugalić smenjen; i 1602. je pozdravljen novi paša. Hasan Dželalija, koji je vladao Bosnom, izazvao je pravi građanski rat; njega zameni Mustafa, bivši paša kiparski. Veziri su se smenjivali; 1609. imenovan je za pašu Ibrahim-aga, sin vezira Mehmeda Sokolovića i jedne sultanije. Ova je protekcija zaprepastila konzervativce u Carigradu: svako je mogao uzdizati rodake, ali ne i potomke³⁾. Krajem 1622. pošao je poslanik jednom novom paši, ali već juna 1623. njegovom nasledniku, kao i februara 1624, marta 1625. Novi paša iz 1626. morao je sa oružjem u ruci da savladava otpor u

¹⁾ Pismo mletačkog baila iz Cernice (Hercegovina) od 3. X 1587, Državni arhiv u Veneciji (Archivio di stato Venezia = ASV), Senato, Bailo di Costantinopoli, filza 26 (slična pisma ubuduće se navode skraćeno: Cernica, 3. X 1587).

²⁾ Carigrad, 25. III, 19. VIII 1589, Isto, filza 29.

³⁾ Carigrad, 18. VIII, 15. IX 1609, Državni arhiv Dubrovnik (= DAD), Acta 44/1815; DAD, Cons. rog. 82, 78. Ahmed-pašu pozdravio je poslanik 1612. a odmah za njim poslanik Đurđević išao je novom paši; u proleće 1613. posetio je poslanik njegovog naslednika; 1615. upravljao je Bosnom Bećir-paša. Carigrad 26. VI 1615, DAD, Acta 36/1780.

Sarajevu⁴). Bio je umro Mehmed-paša budimski i zamenio ga Murtezan iz Bosne, a u Bosnu dođe Ali-paša Arbanas.

Paše su dobijale darova u raznoj skupoj robi: kavadi dobrih tkanina, kutije sa izabranim, standardnim slatkišima, šećer, sveće, začine, narandže, limunove, malvaziju, u novcu obično samo za neke posebne usluge; sem ovih darova bilo je poklona i u raznim naročitim prilikama: o praznicima često južnoga voća, inače raznih sitnica po pašinoj želji; bilo je i raznih usluga pašama — slanje lekara, isporuke pirinča, haruta⁵). Pored paše bilo je i raznih drugih ličnosti koje su dobijale darova: čehaja i tefterdar bili su uvek na dubrovačkom spisku⁶). Na dvoru u Sarajevu bilo je i drugih članova administracije i svite kao i nekih posetilaca iz centra (janičarske age koje su sakupljale decu, inspektori tvrđava, popisivači timara, oficiri koji su mobilisali vojsku). Pošto su Dubrovčani stalno imali raznih poslova sa pašom a zavisili su i od pripadnika centralne uprave koji su stizali u Bosnu, to su vodili računa o njihovom kretanju i pratili pokrete raznih velikodostojnika i pretendena na bosanski vilajet još u Carigradu, a bivše paše su dugo bile na spisku onih koje treba pozdraviti na Porti ili u nekom drugom mestu. Prilikom putovanja bosanskog paše Dubrovčani su ga stalno pozdravljali ako bi došao u njima susedan kraj. Paša je, naravno, uvek poslanike primao po starom običaju, kao obaveznu počast.

Poslanik Đurđević stigao je u Sarajevo marta 1612, prijavio se Ahmed-paši i sutradan uz silnu pompu, sa velikom turskom pratnjom, došao u pašinu rezidenciju. Dočekao ga je paša sa svom gospodom svoje pokrajine na najljubazniji način⁷). Iduće godine je poslanik Bobaljević dočekan sasvim drukčije. Senjski uskoci su preko dubrovačke teritorije upali u Bosnu i poharali oblast Trebinja te se paša izderao na poslanika, tražeći da odmah plati svu štetu, ili će on, paša, sa vojskom doći na primorje da plen u Dubrovniku potraži. Čitava grupa ljudi iz Herceg-Novoga huškala je na dvoru protiv poslanika; celo Sarajevo vikalo je na Dubrovčane, jatake uskočke⁸). Očuvane su mnogobrojne fascikle poslaničkih izveštaja koji pokazuju prilike u Bosni.

U tekuće poslove dubrovačko-bosanskih odnosa spadali su: 1) održavanje slobode prolaza, trgovine, izvoza, ličnosti i imovine Dubrovčana u Bosni; 2) održavanje redovne dubrovačke prodaje soli na Neretvi; 3) odbrana od sumnje da Dubrovnik pomaže senjskim uskocima; 4) izgladivanje pograničnih incidenata i uklanjanje turskih zuluma na granici; 5) odbrana od turskih tužbi protiv Dubrov-

⁴) Carigrad, 20. IV 1626, ASV, Senato, Bailo, filza 102.

⁵) Niz dokumenata o slanju lekara ima u dokumentima DAD, ali posle oko 1610. sve manje; u XVIII veku sličnih usluga ima opet više.

⁶) Senat je 1632. uputio pašinom čehaji na dar nekoliko skupoceniha mačeva.

⁷) Sarajevo, 11. III 1612, DAD, Acta 52/1917.

⁸) Sarajevo, 20. IV, 25. IV, 1. V, 3. V, 6. V, 9. V, 11. V, 17. V 1613, DAD, Acta 90/2224.

nika (bežanje roblja u Dubrovnik, carinske smetnje, trgovački spорови itd.); 6) uklanjanje sitnih sukoba (ubistva, pljačke), koje su paše rado iskorištavale da izazovu veće sukobe među susedima; 7) zahtevi za pašinom intervencijom u međunarodnim sporovima Dubrovnika; 8) razmena vesti i obaveštenja.

Krajem XVI i početkom XVII veka uskoci su Dubrovniku nanosili najveću štetu time što su Republiku kompromitovali u očima Turaka. Senjani su preko dubrovačke teritorije provaljivali u Bosnu i zatim se povlačili sa plenom; dubrovačka državna teritorija bila je tako uskočka polazna baza protiv Bosne. Turci su s pravom energično zahtevali da vlada spreči pretvaranje Dubrovačke Republike u uskočki teren ili da dopusti turskim snagama da to ne učine. Vlada je dokazivala da je neutralna, ali su uskoci stizali u dubrovačko primorje, onda udarali na Bosnu, a kada su se sa pljačkom vraćali, gonjeni od turskih četa, na dubrovačko-bosanskoj granici bi se pojavile dubrovačke trupe i zatvarale put ne uskocima nego bosanskih poterama, štiteći granicu »vazda vernoga haračara«. Bosna je uviđala da sa dubrovačke teritorije stižu strašni Senjani, ali da se ta teritorija ne sme napadati. Naravno da je lokalnim vlastima bilo teško tolerisati ovo stanje. Dubrovačka diplomatija je ovu situaciju, toliko nepovoljnu za Bosnu, decenijama održavala. Svi diplomatski predstavnici Dubrovnika u Bosni, Hercegovini, Beogradu, Carigradu itd. godinama su dokazivali kako vlada nema ničeg zajedničkog sa Senjanima, da u pitanju uskoka Dubrovnik stoji na strani sultana i da zato Turci ne smeju Dubrovčane okrivljavati za uskočke pljačke a još manje da se svete za pohode na teritoriji Republike. Svuda su Dubrovčani iznosili da od Senjana strada i Republika, koja energično ratuje protiv ovih sultanovih neprijatelja, ali da turski podanici ne istupaju mnogo protiv uskoka, koji se, uostalom, velikim delom regrutuju među sultanovom rajom. Ova pravdanja bila su najjača u doba krupnijih uskočkih pohoda, naročito 1596, 1599, 1603—1604, 1605, 1611—1612, 1613—1614. Ovi tursko-dubrovački sukobi zbog uskočkih provala dobili su najozbiljniji vid. Ponekad su turske čete prelazile granicu, harale sela, sukobljavale se sa uskocima i trpele poraze, a Dubrovnik je mobilisao stanovništvo i spremao se za odbranu. Dubrovčani su uzimali dokumenta o tome da nisu pomagali uskocima, što su za male pare kadije rado izdavale. Koliki je bio strah od turskih represalija vidi se i po tome što su još i dve decenije posle propasti Senjana poslanici dubrovački čuvali, overavali i kod novih sultana potvrđivali stara dokumenta po kojima Dubrovnik nije kriv za uskočke pohode⁹⁾. Stalno su poslanici tražili nove izjave o slobodi i bezbednosti trgovine i prometa; u slučaju smetnji odmah su intervenisali kod paše. Svaki i najmanji incident na Neretvi, u vezi sa prodajom soli, iznošen je pred pašu. Pogranične incidente, odvođenja stoke, napade na sela, ubistva, krađe, iznosili su

⁹⁾ O senjskim uskocima se ne može opširnije ovde govoriti; detaljnije o njima biće reči u posebnoj studiji.

poslanici pred bosanske vlasti i zahtevali da se sitni izgredi onemoguću. Pošto su naravno i Bosanci pred pašu iznosili svoje optužbe protiv Dubrovčana, to su poslanici pobijali turske napade i optužbe, nagađali se sa oštećenima, odbijali naknade kao neopravdane i svaku krivicu svaljivali na bosansku stranu. Ponekad su se sporovi vodili decenijama i uvek je neka turska oštećena strana pred novim pašom tužila Dubrovnik zbog roba odbeglog dvadeset godina ranije ili zbog rođaka koji je pre četvrt veka izgubio glavu u Dubrovniku, pri čemu su Dubrovčani voleli da svaku stvar uvek odlože a onda da je odbace kao davno zastarelu stvar. Vesti o evropskim događajima saopštavali su Dubrovčani ne samo na Porti nego i u Sarajevu, naročito ako se ticalo Jadranskog mora. Pri državnim sukobima sa Venecijom zahtevali su poslanici da paša energično piše mletačkom generalnom providuru u Dalmaciji da ne dira sultanove haračare; kada se spor prenosio na Portu, tražili su da paša izda uverenja da Mlečani zaista napadaju na nedužne Dubrovčane.

Međutim, Dubrovnik je dugó bio tolerantan prema raznim zaverenicima koji su vodili podzemnu borbu protiv Turaka i povezivali ustanike u Bosni sa evropskim silama. Samo kada se Dubrovnik mogao suviše kompromitovati, presećane su tajne veze a paši saopštavane vesti o zaverama. Situacija je na Balkanu bila veoma teška oko 1600. godine. Mletački baili na Porti beležili su da teferdari samo izmišljaju sve nove i nove dažbine¹⁰), vojska se bunila u celom Carstvu¹¹), iscrpljeni nametima hrišćanski stanovnici Bosne smišljali su kako da se oslobode¹²), glad je ponekad strahovito harala¹³), i same su dalmatinske vlasti očekivale ustaničke pokrete¹⁴). Zato su zaverenici uspevali da zajedno sa hercegovačkim hrišćanskim prvacima neprestano traže pomoć i održavaju kontakte sa evropskim dvorovima; oko 1607—1608. i 1611—1612. zavere i dogovori su bili stalna pojava. Očekivalo se da će italijansko-španske trupe preko Dubrovnika prodreti u Bosnu, gde bi onda izbio ustanak. Dubrovnik je Porti i Bosni saopštavao vesti o kretanju zapadnih agenata i flota, pažljivo pratio tajnu akciju svojih podanika a 1611—1612. energično presekao celi rad na svojoj teritoriji¹⁵). Vlada je izvestila bosanske vlasti o kretanju jednog stranog broda koji je nosio teret oružja za

¹⁰) Carigrad, 16. IV, 7. VII 1587, ASV, Senato, bailo, filza 25. Čak su i iz Sirije venecijanski konzuli izveštavali da zemlja pada u bedu, zulum je pretežak i sve je propalo. G. Berchet, *Relazioni dei consoli veneti nella Siria*, Torino 1886, 121, 131, 157.

¹¹) Carigrad, 25. III, 19. VIII 1589, ASV, Senato, bailo, filza 32.

¹²) Zadar, 22. XII 1587, ASV, Collegio, relazioni, busta 72.

¹³) Zadar, 19. IX 1598, isto. Jedan strani pisac iznosi da je Makedonija pusta i raseljena zbog silnog zuluma. *Le relazioni universali di Giovanni Botero Benese, I, Venezia 1605, 97.*

¹⁴) Zadar, 3. VII 1601, ASV, Collegio, Relazioni, busta 72.

¹⁵) O ovoj zaveri i celom podzemnom radu u Dubrovniku potrebno je pisati posebno a ovde se donosi samo deo koji se odnosi na bosansko-dubrovačke odnose.

ustanike a zatim uputila poslanika u Sarajevo da saopšti paši kako je ugrožena bezbednost ne samo Dubrovnika nego i Bosne. Pašin čehaja uhapsi jednog zaverenika u Risnu, ali okrivljenog oslobodi sirotinja u Novome, dok neki janičar Novljanin topuzom ubije dubrovačkog agenta koji je bio u misiji kod paše. Vlada je paši prijavila i zaverenika karavan-bašu Vlatkovića¹⁶⁾, ali se i ovaj spasao. Zbog ove lojalnosti paša je bio zadovoljan; na jednoj audijenciji 1612. on se smešeći hvalio da stranci ne mogu postati kraljevima Bosne dokle god je on tu i zahvaljivao se Dubrovniku.

2. Abaza-paša

Na čelu maloazijskog pokreta protiv nove uprave koja se učvrstila posle smrti sultana Osmana stajao je Abaza-paša. On je 1623. držao erzerumski vilajet. Posle dugih borbi, tek je 1627. ozbiljno ugrožen od Portinih trupa, a 1628. morao se predati; dobije pomilovanje i bosansko vezirstvo¹⁷⁾. U maju 1629. pošao je jedan dubrovački poslanik da od ovog novog bosanskog paše traži pomoć u vezi sa novim resmijem na kože. Ali se pred pašom pojavio i neki janičar koji optuži Dubrovnik da je 1622. ubio nekog Hercegovca. Paša je obe stranke saslušao, očigledno neraspoložen prema Dubrovniku.

Svuda je on istupao protiv janičara a došao je i u veliki konflikt sa čuvenom hercegovačkom porodicom Ljubovića, koristeći se njihovim sukobom sa novljanskom porodicom Šabanovića¹⁸⁾. Poslanik Sorkočević pisao je 17. aprila 1632. iz Sarajeva kako je »pre tri dana došao ovamo alajbeg Ljubović sa svojim sinovcem, sinom Ljubovića i sa njima oko 60 ljudi iz Novoga, a sa druge strane Ibrahim-aga Šabanović sa ženom, sinovima i svim svojim rođacima, da bi se sudili sa njima; vezir im je odredio današnji dan da ispita njihov spor te ga je odložio za sutra; tefterdar Bećir-paša, Daud-beg i drugi rade na tome da se pomire, ali se ne zna šta će se dogoditi«¹⁹⁾. Kasnije, kada je Abaza smenjen, govorio je u Beogradu da mu ubistvo Ljubovića nije mnogo škodilo i da nije zato izgubio bosanski vilajet²⁰⁾.

Abaza je udario i po bosanskim fratrima: »Neprestano hapse fratre, a oni gube sve što imaju, a samostani su uzeli od Turaka

¹⁶⁾ DAD, Cons. rog. 82, 298.

¹⁷⁾ U jednom pismu iz Sofije od 19. I 1629, DAD, Acta 51/1904b, kaže se da je Abaza provalio do na dan i po od Bosfora; ova vest pokazuje veliko interesovanje za Abazu, mada je on u ovo doba već bio pred slomom. Da je Bećir-paša smenjen i da na njegovo mesto u Bosni dolazi Abaza znalo se odmah i u Dalmaciji. Začar, 12. III 1629, ASV, Senato, Prov. generale in Dalmazia, filza 443.

¹⁸⁾ O sukobu Abaze i Ljubovića: S. Bašagić, Kratka uputa u prošlost Bosne i Hercegovine, Sarajevo 1900, 64.

¹⁹⁾ Sarajevo, 17. IV 1632, DAD, Acta 52/1919.

²⁰⁾ Beograd, 8. XII 1631, Acta 51/1913.

novac pod interes« — žalili su se oni²¹⁾). Paša je morao doći u sukob i sa Dubrovčanima, koji su rado nastupali kao stranci—gospodari a imali pune čemere. Pogranični incidenti, koje su sebi dozvoljavali Novljani, ukazivali su na to da se glas o Abazinoj energiji već svuda rasprostro. Baš kada su Dubrovčani hteli da se paši žale na »nemile događaje«, iskrсну jedan spor koji će paši omogućiti da svojom silom prema strancima, kao u interesu Bosne, pokaže svoju moć pred Bosnom.

Početakom avgusta 1629. u jednom pelješačkom selu ubijena su tri seljaka²²⁾). Istraga nije ništa utvrdila, ubica je iščezao, i uzalud je vlada pisala mletačkim vlastima, moleći za učešće u gonjenju zločinaca. Senat je ucenio ubicu, bez uspeha. Tek iduće godine ušlo se u trag ubicama. Bila su to neka braća Šarići, Hercegovci iz doline Neretve. Odmah su Dubrovčani povelili akciju gonjenja pomoću svojih i turskih vlasti. Okrivljeni Šarići su zatvoreni, kuća im pretresena, nađeno je nešto upljačkanih stvari (braća su to pobacala u reku). Sulejman-aga sa Neretve uhapsi Ivana Šarića i htjede da ga preda za trista dukata. Uhvaćeni Đurađ i Nikola Šarić stigli su u Dubrovnik i u novembru 1630. podvrgnuti mučenju. Trebalo je dovesti i Ivana te jedan dubrovački predstavnik pođe kadiji Neretve sa 800 cekina; za Milojem i Dragićem su poslate turske potere te su tako bila zatvorena dva brata a Senat je zveckao zlatom da u tamnicu utera i ostale.

Ali se odmah videlo da Bosna neće dopustiti da Dubrovnik hapsi i zatvara njene podanike po svojoj volji. Republika je prekoracišla svoja prava i njeni su se koraci korisno mogli upotrebiti za vršenje pritiska na energični Senat. Zato je Nikola Šarić u tajnoj ćeliji u noći ka 29. novembru 1630. »izvršio samoubistvo«, a za Ivana je ponuđeno opet 800 dukata; Miloja više nisu hteli kupiti, ali su davali krupne sume ne bi li Turci mučili Ivana da oda i prizna sve što Dubrovnik želi. Početkom 1631. situacija se promenila sasvim. Ucene i gonjenja nisu doneli novih rezultata, a Turci su bili sve ogorčeniji. Uzalud je vlada pisala alajbegu Ljuboviću povodom Ivana i slala mu agenta sa ćirilskim pismima i kesom cekina. Stalno su išla pisma Ljuboviću: Ivan je morao umreti, a jedan dubrovački predstavnik, koji to nije uspešno bavio, dospeo je u tamnicu zbog »slabog rada«. Ne videći da sami obznanjaju kako protivnike gone i izvan svoje teritorije, Dubrovčani su nudili pare da im se prokaže skrovište Šarića. Najzad umole Ljubovića da Ivana otpremi svome pretpostavljenom, hercegovačkom sandžaku, misleći da će s njime lakše pregovarati i ne shvatajući, opet, da sami celu stvar guraju ka krupnijim instancima pa i na sam pašin dvor.

Već je Abaza poslao kapidžibašu na Neretvu da, kao represaliju zbog ubijenih Šarića, dovede i zaslužni prodavca soli, Dubrovčanina Nikolu Sorkočevića. Plemić stiže u Sarajevo 14. marta i na prijemu

²¹⁾ E. Fermendžin, Acta Bosnae, Zagreb 1890, 397.

²²⁾ DAD, Cons. rog. 91, 164'.

kod paše zateče samoga Ivana, koji je na divanu tužio Latine da su mu braću ubili. Uzalud je plemić dokazivao da on ništa ne zna i da samo so prodaje, rečeno mu je da će biti mučen ako poslanik odmah ne dođe da opravda Republiku. Prodavac zatim ode u tamnicu. Krajem marta stiže poslanik Marin Sorkočević sa tumačem Bratutijem. Zateče jaku grupu protivnika na dvoru: alajbega Ljubovića i jančarske starešine. Alajbeg je tražio da mu se vrate turski podanici i pretio tamnicom. Uto okovani Ivan, koga su doveli iz Pljevalja na divan, bude oslobođen na jemstvo alajbega, a prodavac soli ostane u zindanu. Marin za pare od sarajevskog sudije uze huđet o krivici Šarića i na audijenciji kod pašinog čehaje zatraži da se Nikola oslobodi; čehaja odbije, ali posle ipak pusti zatvorenika, misleći da se naplati na poslaniku. Na sastanku sa samim pašom, Abaza izjavi da pušta nevinog prodavca, a od poslanika zatraži da smesta vrati dva sužnja²⁸). Kako je poslanik odbio da plati krvninu, Abaza dopusti da cela gomila Bosanaca sa žalbama navali na divan. Neke su tužbe bile stare preko trideset godina. Čehaja je pristajao da za 2000 talira »zataška«²⁹ dubrovački zločin nad Šarićima. Sporazumno sa mletačkim agentom Velutelom izda proglas da se roba ne sme voziti za Dubrovnik nego samo za Split, a dvojici Dubrovčana čehaja objasni da nijedan neće umaći iz Sarajeva. Abaza je pred bosanskom gospodom tumaču izjavio da su se njegova gospoda usudila da sultanove podanike u turskoj zemlji hapse, odvedu u svoju zemlju, tamo muče i ubijaju, i da mogu glavu da izgube ako krv neće da plate kao ubice. Na novom divanu, u aprilu, Ivan Šarić zatraži pravdu od svetloga vezira. Marin napade Ivana kao ubicu, ali priznade da su ostale obice odvedene i ubijene, te i sam bude zatočen; sarajevski katolici zajamče za njega da neće pobeći te se opet oslobodi. Tako su pod prismotrom bila oba Sorkočevića³⁰). Njihov dragoman shvati da je dotle u pitanju bio samo novac, a da će zaoštravanje doneti krupnijih posledica. On je dokazivao da je hapšenje poslanika nezakonita i nezapamćena stvar, kao zaboravljajući celi spor i ističući samo čin bacanja poslanika u podzemni zatvor. Bratuti uspe da spase oba zatvorenika i plati obećanu sumu. Ali je paša pokazao da je ova suma samo kazna za ubistvo, i da treba platiti i krv (160.000 aspri)³¹). Ivan Šarić je pošao svojoj kući a Bratuti je uvideo da ga je nemoguće smaknuti pomoću paše jer bi pogubljenje bilo dokaz da je paša nasilno i nepravedno postupao prema strancima³²). Za to vreme su sarajevski trgovci tražili natrag svoj novac, pozajmljem poslaniku; da se ne bi platila krv od 160.000, platili su 30.000 u gotovom³³). Kada su stigle pare sa primorja, ukinut je novi jasak za izvoz robe u Dubrovnik i stvar je brzo likvidirana. Spor se obno-

²⁸) Sarajevo, 10. IV 1631, Acta 90/2225.

²⁹) Sarajevo, IV 1631, Acta 37/1767.

³⁰) Sarajevo, 27. IV 1631, Acta 52/1918.

³¹) Sarajevo, 6. V 1631, Acta 49/1860.

³²) Sarajevo, 18. V 1631, Acta 51/1907.

vio 1641. u rukama Šahin-paše hercegovačkog, pa se pokazalo da je cela stvar bila silno uveličana i prvi put samo da bi se pare izmamile. Turske vlasti su gledale da iskoriste svaki slučaj da oglobe Dubrovnik. Ali je Abazin postupak doprineo znatno i njegovom autoritetu u Bosni i omogućio mu da još energičnije nastupi protiv neprijatelja u samoj zemlji.

Ipak je za Dubrovnik ono najgore tek nastupilo: put pašin preko Konavala za Herceg-Novu. Bilo je to u doba kada je od straha mletačkoga Dubrovnik bio zahvatio užas. Grad se spremao za odbranu. Tada puče glas da se približava pašina vojska, na putu za Novu. Senat odlučio da paši pošalje poslanike koji će ga zamoliti da ne ide preko dubrovačke teritorije i zatražiti od njega arze kako Venecija silom svojata dubrovački otok Lokrum. Paša uđe u Konavle. Dubrovačkom tumaču odbi tražena dokumenta a na svedočanstva sitnih kadija, koje su za pare izdale akta, nije se ni osvrtao. Sada mu vlada posla poklisare, koji zatraže da se napusti dubrovačka oblast jer još nijedan paša nije preko nje sa pratnjom putovao. Abaza odbi da ih ikako primi, iako su nudili 200 talira za arz²⁵⁾. Ponuđena suma je morala rasti. Vlada je teška srca podizala cenu arzu protiv Mlečana. Odjednom se raširi strah od bosanskog paše. Dva dubrovačka poslanika koja su bila kod komandanta mletačke flote zatraže mletačku pomoć u slučaju opasnosti! Ali je Abaza odbio da makar i usmeno izda uverenje o neprijateljskom držanju Venecije prema Dubrovniku. Vlada to i napusti i pripremi odbranu svoje teritorije. U grad je dovedeno još 400 seljaka, na sve strane su slani plemići—oficiri da organizuju otpor; knez Konavala bijaše povučen i zameni ga vojni komandant. Ipak sva uzbuna prođe bez borbe jer paša posle nekoliko dana ode za Novu. Sa njim su pošli i poslanici koji su ga pozdravili. Vlada je tražila da i novi poslanici koji su išli na Portu vide šta Abaza čini kako bi mogli referisati u Carigrad. Poslednjeg dana jula oni su već bili u Sjenici, ali su poslanici u Novome, odbijajući sve pašine optužbe, došli u tešku situaciju. Dopali su i tamnice novske. Najzad im paša dade traženi arz. Na dubrovačko-hercegovačkoj granici prema Novome onda paša preda poslanike dubrovačkom odredu, skoro kao u ratno doba.

Sada je Dubrovnik očekivao vojni napad iz Novoga, pogrešno smatrajući da će paša dopustiti Novaljanima da poharaju granična sela. »Ako Turci pokušaju da pljačkaju ljude ili robu ili da pale kuće i siluju žene, morate im se suprotstaviti oružanom silom.«, naredila je vlada 18. avgusta 1631. Vlada je verovala i to da paša održava kontakt sa mletačkom flotom. Jedva se u septembru raščisti situacija, jer nikakvog napada nije bilo.

Najvažnije je za Dubrovnik sada bilo da na Porti slomi pašu. Kako je vlada znala da je Abaza došao u sukob sa bosanskim plemstvom, posao nije bio težak. Vlada je htela da dobije carski hatišerif da nijedan paša, sandžakbeg ili drugi funkcioner ubuduće ne

²⁵⁾ DAD, Let. di lev. 45, 182; Cons. rog. 92, 252.

sme doći na dubrovačku teritoriju. Protiv paše su izneta sva njegova »zlodela«. U septembru poslanici — nosioci harača izađu pred kajmakama Redžep-pašu. Ovaj ih je umirivao. I druge visoke ličnosti su dokazivale »ne bojte se, premijenit ga ćemo«²⁹). Sav searski divan uzbudio zbog plaća i sve su paše obećavale »osloboditi Dubrovnik od Mlečana i Abaza«. Već 10. septembra dobiju poslanici glas da je paša smenjen. Na jednom prijemu sedeo je između dvojice poslanika Murat-paša, bivši tefterdar i paša, rodnom iz Čajniča. On uze poslanika za ruku i reče mu: »Mi govorimo jednim jezikom i komšije smo, znajte da se na Abazu žale i sva Bosna i Hercegovina«. Murat je bio novi bosanski vezir. Ali se u oktobru na Porti očekivalo smenjivanje Muratovo; on ipak ode za Bosnu³⁰). Kajmakam se ljutio na poslanike: Zašto bi toliki veziri po Carstvu bez ikakvog razloga bili dubrovački neprijatelji, kada su Dubrovčani čisti i na njima nema krivice? Suviše čini Porta — smenila je tolike paše, a dužda priterala uz duvar. Redžep nije shvatao zašto u ranija vremena nije bilo toliko nasilja paša i toliko tužbi Dubrovčana. Dragoman i poslanici, po nalogu svoje vlade, rasplakaše se na divanu i klečeći na kolenima zavapiše: »Ne napuštajte nas, gospodar!« Početkom novembra još su morali vikati protiv Abaza, jer je ovaj poslao dokumenta snabdevena mnogobrojnim potpisima — o zločinima Dubrovčana. Najzad Abaza dobi Silistriju. Januara 1632. pošao je dubrovački poslanik novom bosanskom paši. Abaze nestade iz Bosne³¹).

3. Novi bosanski veziri

Poznato je koliko su krajem XV i u XVI veku naši ljudi u Turskoj zauzimali visoke položaje. Po Hameru je od 1453—1612. bilo 13 velikih vezira jugoslovenskog porekla, koji su vladali ukupno 52 godine, pored drugih paša i vezira. Svi strani diplomati, a naročito Mlečani, zapazili su pravu navalu paša-Bosanaca. Naravno da su oni na Portu donosili i svoj jezik: jedan češki pisac 1688. iznosio je da je slovenski jezik u Carigradu ono što je na dvorovima drugih nacija italijanski ili francuski jezik; jedan drugi pisac je 1702 beležio da se kod Turaka ne smatra obrazovanim onaj koji ne zna slovenski³²). Dubrovnik je u početku XVII veka bio sav u znaku humanističkog

²⁹) Carigrad, 10. IX 1631, Acta 44/1823.

³⁰) Carigrad, 18. X 1631, isto.

³¹) Carigrad, 12. X, 22. XII 1631, 5. IV, 4. IX 1631, ASV, Senato, ballo, filza 112. Nekó vreme je živeo u Beogradu, zabavljajući se lovom. Beograd, 8. i 24. XII 1632. Onda je 1633. sa turskom vojskom bio na poljskoj granici (šifrovani izveštaj, Carigrad, 20. II 1633, DAD, Acta 49/1860). U Mostaru se početkom 1634. znalo da je on serdar u poljskom ratu i za njega se okupljala vojska u Bosni (Mostar, 28. II 1634, Acta 53/1945). Posle smenjivanja sa položaja u Odžakovu bio je treći vezir na Porti i uskoro je zadavljen (Jedrene, 5. VII 1634, Acta 60/1977, Carigrad, 14. IX 1634, Acta 36/1782).

³²) M. Kostić, Srpski jezik kao diplomatski jezik jugoistočne Evrope od XV—XVIII veka, Skopije 1924, 9—10.

šlovinstva; hroničar Lukarević tada piše kako stranci mrze Dubrovnik i uopšte slovenski narod, Gundulić peva o Aleksandru Makedonskom kao o Slovenu a drugi sa ponosom ističu da Sloveni vladaju na Porti. Dubrovački »slovinci« su bili silno ponosni što su tolike paše i veziri slovenskoga roda. Poklisari su 1606. sa oduševljenjem pisali kako sa velikim veziirom govore našim jezikom⁸³), 1615. su poslanici razgovarali sa kairskim pašom Ahmedom, koji je bio našeg porekla; još više je bilo naših ljudi na bezbrojnim nižim mestima turske administracije. Bostandži-baša bio je 1620. Mehmed-aga Hercegovac, a anadolski beglerbeg, premešten baš za Rumeliju, bio je Husein iz Prijepolja; egipatski paša Ibrahim, rodom iz Bosne, postao je 1623. veliki vezir, i to došavši na mesto — Ali-paše Bosanca; dubrovački kapetan Bratuti, koji je 1622. pošao na istok, poneo je pisma za kapudan-pašu Halila — »na ilirskom jeziku«⁸⁴). U ovo je vreme opet došlo do jačeg nastupa Bosanaca na Porti. Redžep-paša je sa poklisarima govorio našim jezikom kada je 1626. bio kajmakam, zamenik velikog vezira; tada je u Kairu stolovao Mustafa-paša iz Rogatice, koji je uskoro postao kube-vezir (ranije je bio janičarski aga). »Među dvoranima Redžepovim puno ima ljudi našega jezika iz Bosne i Hercegovine i oni su nam učinili velike usluge... nema nikoga od ovih paša i ostalih krupnijih ličnosti koji na svom dvoru ne bi imao većinu ljudi našega jezika«, pisali su poklisari. Kapičilar-čehaja Redžepov bio je, naravno, Bosanac. Veliki vezir Husref-paša govorio je 1629. sa poklisarima na našem jeziku, a uz njega su bili Bosanci službenici; i kapučehaja budimskog vezira Murtezana govorio je bosanski, kao i roznamedži, novi vezir Porte Gurdži-Mehmed-paša, čitap-rajs, Hasan-paša koji je 1630. postao vezir Porte; i kapučehaja Abaza-paše bio je Bosanac, kao i veliki tefterdar Musta-paša 1631⁸⁵). Poklisari su u Dubrovnik poslali spisak vezira: Redžep-paša kajmakam (Bosanac), Afis-paša, zet carev (Anadolac), Bajram-paša, zet carev (Grk), Mahmud-paša Cigala (sin poznatog italijanskog poturčenjaka), Husein-paša (Bosanc), Jusuf-paša (Azijat), Musta-paša (Bosanac), Mehmed-Gurdži (Bosanac)⁸⁶). Bosanac je bio i Murat-paša, rodom iz Čajniča, raniji tefterdar Budima, Kanjiže, Agrije. Na jednom divanu sedeo je između dvojice poklisara (»Uhvati me za ruke i reče: svi smo mi susedi i komšije a govorimo jednim jezikom«). Kada je 1632. pogubljen Hafis-Ahmed-paša, zameni ga Redžep, Bosanac, a za rumelijskog beglerbega imenovan je Husein-paša Bosanac; početkom 1633. postao je kube-vezir Mahmud-paša iz Mostara,

⁸³) Carigrad, 25. VII 1606, Acta 44/1814. Obecavao je da će biti prijatelj Dubrovniku kao što je to bio i Mehmed Sokolović, njegov stric. Beograd, 24. XIII 1605, Acta 44/1852.

⁸⁴) DAD, Let. di pon. 13, 101.

⁸⁵) Niz podataka o Bosancima kao pašama ovoga doba u pismima dubrovačkih poslanika iz Carigrada: 10. VI, 8. XI, 29. IX, 5. XII 1629; 14. I, 4. VI, 1630; 10. IX 1631; 28. II, 10. VII, 16. VIII 1632; 13. VII, 11. VIII, 11. IX, 24. IX 1633; 5. VII, 14. X, 20. XII 1634. itd.

⁸⁶) Carigrad, 20. IX 1631, Acta 44/1823.

bivši janičarski aga. Novi veliki vezir Mehmed-paša razgovarao je 1633. sa poklisarima na našem jeziku⁸⁷⁾.

U Bosni su isto tako Bosanci držali sve više vlasti. Ali su oni na pašinom dvoru bili često nerasporeženi prema Dubrovniku, nasuprot njihovim zemljacima u Carigradu. Mnogi janičari žalili su se protiv Dubrovnika, trgovci su istupali u korist Splita kao izvozne luke, tefterdari su zahtevali razne isplate. Nove paše često će slediti Abazinu liniju prema Dubrovniku, u čemu će nailaziti na svesrdnu pomoć i podršku kod domaće »gospode sa divana«.

Marta 1632. stigao je u Sarajevo novi dubrovački poslanik da pozdravi novoga pašu. Ljubazno je saslušan; paša obeća u svemu izaći u susret vernim haračarima carskim⁸⁸⁾. U isto vreme se na divanu nađe i prodavac soli sa Neretve: paša ga je pozvao da regulišu neka sporna pitanja. So se prodavala po ceni od 55 aspri za mericu od 33 oke (oko 44 kg), od čega je 2/3 išlo prodavcu a 1/3 caru, a od earske trećine išla je za bosanske nefere jedna polovina. Prodavac se nije mogao sporazumeti oko soli te ga paša uhapsi u leto 1632. Uskoro ga je morao pustiti, a zatim je smenjen i sam paša. Kada se vratio u Carigrad, poslanici na Porti su svečano pozdravili »svoga prijatelja« Hasan-pašu Sovića, mada su ga isprva hteli napasti zbog

⁸⁷⁾ Sluge muftijine bile su skoro sve sami Bosanci; Ibrahim-efendija Bosanac, na položaju roznamedžije, radio je kao prijatelj Dubrovnika. Njegovom odabaši rekli su poslanici: »Pravo je da on nas, koji smo njegovog jezika, pomogne kod velikog vezira.« Poslanici su posetili i bostandži-bašu Mehmeda iz Zvoznika. Stalno im je pričao na maternjem jeziku: »Našim jezikom se dičim i uživam u njemu kada sa vama razgovaram; kada budete na audijenciji kod sultana, nemojte nikako govoriti zapadnim jezikom (tj. italijanski) već samo bosanski (mi mu odgovorismo da tako uvek i činimo); sultan naime može zapitati: kojim tu jezikom govore ovi poslanici? a mi ćemo odgovoriti: gospodaru, ovo je bosanski jezik!« Sultan je jednom pitao bostandži-bašu ko je dolazio u njega; bostandži-baša odmah preporučio svoje zemljake. Za bostandži-bašu iz 1634. Dubrovčani su zapisali da je »od našega jezika bosanskoga.« I kapidži-baša vezira Bajrama govorio je svom gospodaru u korist zemljaka (bio je iz Dabra). Kapudan-paša Husein, rodom iz Hercegovine, govorio je poslanicima »moja su vrata uvek otvorena za vas.« Musa-paša budimski vezir bio je tada isto iz Bosne. Poslanici su posetili carevog ličnog slugu koji je posluživao za sofrom i ovaj ih zamoli da sledeći poslanici povedu neke njegove rodake iz Dubrave kod Dabra kako bi im on našao zgodna mesta na dvoru. Kada se na Porti pojavila nova ličnost od ogromnog uticaja, mladi Mustafa, sin bogatog sarajevskog trgovca Hadži-Simana, pisali su poslanici sa zadovoljstvom da je zemljak postao svemoćan na Porti (1636). »Sve paše obećavaju da nam pomognu, a naročito mladić koji je gospodar na Porti; sve ga paše cene skoro kao i samoga cara, a takva stvar se dosada ovde nije nikada videla; car će mu dati jednu od svojih ćerki (ima osam godina) i posle bajrama biće svadba.« U to doba postao je janičarski aga — Sahin Bosanac. Poklisari u 1637. održavali najlepše veze sa vezinom Sinanovićem, miljenikom sultanovim. Uticajan je na Porti bio 1640. Ejub-paša iz Čajniča, koji je »na bosanskom« časkao sa poslanicima; Bosanac je bio i beglerbeg anadolski. A 1642. su poslanici vredno obilazili veliku grupu Bosanaca na Porti; od sedam vezira Bosanci su bili Mehmed Gurdži i Ejub (veliki vezir Mustafa — Arbanas, Čenan-Durdžanac, Jusuf iz Amazije, Sijavuš Azijat, tefterdar Mehmed iz Carigrada).

⁸⁸⁾ Sarajevo, 29. III, 7. IV 1632, DAD, Acta 52/1919.

hapšenja u Neretvi. U decembru 1632. pođe Marin Menčetić u Sarajevo novom paši. Glavni mu je zadatak bio da traži pomoć protiv Venecije — pašine potvrde da Mlečani zaista nasrću na Dubrovčane i njihove lađe. U januaru 1633. Marin dobije svečanu audijenciju. Odmah ga napadoše kako su Abaza i Hasan dobijali veće darove. Paša se priseti mnogobrojnih prestupa Dubrovčana, dok je Marin žalostivo dokazivao da on sa time nema nikakve veze, nego da je samo došao da pozdravi svetloga pašu. Sutra dan je pred stanom poslanika postavljena straža. »Vaši će se žaliti u Carigradu, ali će naš paša tamo poslati stotinu arza samo kad se vrati iz rata protiv Bijelopavlića, pa će još usput svratiti i u Konavle.«, pretio je pašin čehaja. Age i janičari samo što nisu kamenovali tumača³⁹). Dragomana izbace iz dvora. Okupi se cela gomila raznih svedoka koji su pakosno-servilno vikali da su ranije poslanici donosili na hiljade cekina, a novoga pašu očigledno nimalo ne cene. Najzad vojnici odvedu poslanika u tvrđavu i zatvore ga u malu ćeliju. Jedva su ga tamničari spasli od grupe od trista janičara, koja je htela da ubije stranca, navodno krivog za smrt jednog janičara u Dubrovniku. Vlada poslaniku »naredi« da se ničega ne boji. On se spase ipak iz tvrđave pokušavajući da se sasvim izvuče i iz zatvora.

Sada su i poslanici u Carigradu dobili nalog da se zauzmu da se »suzanj« spase. Tražili su da dobiju obećanje da se slične stvari više ne smeju dogoditi. Na Porti dobiju odgovor da su iz Bosne stigle teške optužbe kako Dubrovčani vode borbu protiv sultanovih podanika; u stvari se paša spremio da pređe preko Konavala, pa je vlada mobilisala 800 ljudi⁴⁰). Uskoro stiže vest da je Hasan Sović ponovo postavljen za pašu u Bosni; početkom 1634. pođe poslanik da pozdravi novoga pašu. Uskoro pade Hasan-paša. Novi paša Mustafa spremi se da ga zameni. Sa njim je Dubrovnik imao mnogo posla zbog očajnog stanja prodatnice soli na Neretvi. Mustafu smeni Sulejman-paša⁴¹); 1635. vladao je Ibrahim-paša Sarkej, koga u aprilu opet smeni Sulejman, koji tako po treći put zavlada Bosnom. On je ljubazno dočekao dubrovačkog poslanika⁴²). Ipak je silom zadržavao poslanika dok ne dobije veći dar. Uskoro stavi poslanika u kućni pritvor⁴³). Smenjeni paša Ibrahim izrazi poslaniku svoje žaljenje i preporučio ga mesnim trgovcima⁴⁴).

Sulejman-paša je znao da će ga na Porti tužiti zbog hapšenja poslanika. »Neka mi ode i glava, ali plemića neću pustiti, cara neću poslušati pa da ima i stotinu naredbi njegovih« — navodno je go-

³⁹ Sarajevo, 29. I 1633, Acta 90/2227.

⁴⁰ Cons. rog. 93, 209'.

⁴¹ Sulejman je imao bosanskog pašu ne samo da smeni nego i da ubije, uzeo je vlast a stari paša je pobjegao. Carigrad, 24. II, 6. IV 1634, ASV, Senato, bađlo, filza 105; Zadar, 24. III, 27. III 1634, Senato, Prov. generale Dalmazia, filza 460.

⁴² Serajevo, 25. IV 1635, DAD, Acta 52/1921.

⁴³ Sarajevo, 28. IV 1635, Acta 52/1920.

⁴⁴ Sarajevo, 1. V 1635, Acta 39/1803.

vorio paša. U Sarajevu se govorilo da opet Ibrahim-paša dolazi i da je vezir poslao poverljive ljude da ga sačekaju iz busije i iseku na komade⁴⁵). Na novoj audijenciji paša se razbesne protiv stranaca i izbaci poslanika iz dvora. Sav se grad prepao od pašine sile. Poslaniku su opet pretili tamnicom a niko nije smeo da ga poseti, strahujući od pašina gneva. Vlada je zatvoreniku naložila da se čvrsto drži, a u Carigradu se poklisari požališe na Porti zbog pašina zahteva za visokim darovima i zbog hapšenja u ime represalije. Na Porti su pravnici izjavili poklisarima da ako to ne žele, ne moraju uopšte slati poslanika u Bosnu⁴⁶). To, međutim, nije vladi odgovaralo. Sulejman je prikupio otmene ljude te oni sastave dokument da paša nije načinio nikakav zulum prema poslaniku. Kajmakam se naljuti na poklisare kao na lažljivce, jer su se pored muslimana bili potpisali i hrišćani. Ipak poklisar izjavi da valjda kajmakam ne misli da bi se neko smeo odreći svedočenja u pašinu korist⁴⁷).

Početak 1636. u Sarajevu proglaše jasad protiv Dubrovnika. Brzo pojuri poslanik da ukine blokadu. Njemu ispričaše kako je jevrejski trgovac Pensija uspeo da dobije emri iz Budima o zabrani dubrovačke luke; ali tefterdar izjavi da mu je stvar nepoznata. Iz Budima je emri upućen Piri-paši hercegovačkom, koji ga je objavio na svoju ruku u Mostaru i Plevlju, u dogovoru sa Pensijom iz Splita⁴⁸). Uskoro se stvar sa jasakom veoma zaoštri; 1637. novi poslanik zatraži od novoga paše da ukine jasad. To su bili presedani za mnogo krupnije blokade protiv Dubrovnika.

Godine 1638. flotila afričkih gusarskih brodova napade italijanske i dalmatinske jadranske obale; jedna mletačka eskadra se uputi za njima i opkoli ih u Valoni. Mletački komandant Kapelo opkoli sultanovu luku, izvrši napad i zarobi celu flotilu. Vest o mletačkom napadu na tursku luku, uništenje turskih ratnih brodova u njoj i rušenje jednog minareta pod paljbom mletačkih topova izazvali su bes na Porti. Odmah bude naređeno da se prekinu sve veze između Bosne i Venecije i spreči rad luci u Splitu. Protiv Mlečana proglaše Turci opšti jasad. Ovo je teško pogodilo Dubrovnik, jer se opšti jasad primenjivao i protiv njih.

Već početkom 1637. elementi raspoloženi protiv Dubrovnika bili su u Sarajevu razvili intrige protiv Dubrovnika. Trgovac Dragojlović pisao je da su zli jezici bili proneli glas da Dubrovčani povećavaju namete na turske trgovce te su odbili mnoge trgovce od njihove luke. Dragojlović je razglasio »po celom mjestu od Sarajeva« da su dacije povećane samo na »frenke prikomorske«, a ne na Bosance⁴⁹).

⁴⁵) Sarajevo, 4. V 1635, Acta 44/1825.

⁴⁶) Carigrad, 20. VI 1635, Acta 36/1782.

⁴⁷) Carigrad, 3. X 1635, Acta 36/1782.

⁴⁸) Sarajevo, 16. I 1636, Acta 90/2227.

⁴⁹) Sarajevo, 9. III 1637, Acta 51/1908.

Kada je objavljen jasad protiv Dalmacije, isti ljudi su nastojali da se on razume kao da se odnosi i na Dubrovnik. I zaista je jasad 1639. važio i za Dubrovnik. Dragojlović je aprila 1639. javljao da je u Sarajevo prispeo kapidžija sa Porte, noseći sultanov emri: niko ništa ne sme da šalje za Split, Zadar, Šibenik, ni hrane, ni voska, ni koža, ako neće glavu da izgubi. Sarajevski trgovci odlučise da više ne idu ni u Dubrovnik.

Dubrovačka vlada je 14. maja 1639. javljala poslaniku na Porti da nikakva roba više ne stiže u luku⁶⁰). Odmah su povedeni pregovori da se izda dopuna proglasu jasaka — da je Dubrovnik izuzet od njega. Trgovac Petrović uputi se u Plevlje čehaji begovom, noseći prepis dubrovačke ahname sa privilegijama, pismo kajmakama Musapaše i akt o jaskaku u kome nema pomena o Dubrovniku. Dva poslanika zalagala su se kod hercegovačkog bega da sruši jasad. Oni su baš putovali na Portu. Čehaja i neke kadije izjave da se jasad zaista ne odnosi na Dubrovnik, ali ipak odbiju da proglase slobodan prolaz. Poslanici su ucenjivali lokalne turske vlasti, tvrdeći im da će oni snositi svu štetu koja nastane za Dubrovnik ako ne propuste karavane, ali niko nije smeo da Dubrovčanima učini po volji. Redom su poslanici uterivali kadijama strah u kosti, ali karavani nisu polazili u neizvesnost. Uskoro dočuju poslanici da im u susret stiže Šahin-paša, novi gospodar Bosne; sretnu ga blizu Vučitrna. Šahin je ljubazno govorio »bosanskim jezikom«, smatrao da se jasad ne odnosi na Dubrovnik i govorio da to svuda i objavljuje. Oduševljeni poslanici pomisle da je problem rešen. Ali su razne lokalne vlasti i dalje sprečavale prolaz. I novi hercegovački beg, nekadašnji bosanski paša, izjavi da se jasad ne odnosi na Dubrovnik, ali su se niže vlasti ustručavale da proglase slobodu prolaza, a više vlasti onda shvatiše da se iz toga mogu izvući velike koristi. Sa Porte dođe čauš sa aktom u korist Dubrovnika; u njegovom društvu nađe se grupa trgovaca koji su redom po kasabama zavodili dokument u kadijske sidžile. Opet posao zape u Novom Pazaru, gde se bila okupila velika gomila trgovaca zadržanih na putu ka moru. Sada se i Šahin predomislio; uhapsio je poslanika Sorkočevića, a u Novom Pazaru zaveo nov namet na trgovce koji žele slobodno da prolaze. Hitno su poslanici ponovo pokrenuli Portu protiv paše, insinuirajući čak da on mora biti u vezi sa duždem. Tada se verovalo da predstoji mletačko-turski rat. U aprilu 1639. poslanik Gradić umolio je papu neka štiti Dubrovnik »prilikom ove ratne opasnosti«. Smatralo se da će posle uspešnog turskog juriša na Bagdad 1638. sledeća meta biti kakav mletački posed. »U slučaju da se otpočne pregovarati o ligi među hrišćanskim vladarima, ako bi Turčin nešto preduzeo, mogli bi dubrovački interesi biti veoma ugroženi.«, pisala je vlada papi⁶¹). Ipak je 16. jula 1639. sklopljen ugovor između Turske i Venecije i sukob se utišao. U septembru je čauš bosanskog

⁶⁰) DAD, Let. di lev. 47, 144.

⁶¹) DAD, Let. di pon. 17, 102.

paše u Novom Pazaru stavio jasak van snage. Tražio je i od Dubrovčana učešće u raznim troškovima. Opet je Porta morala da interveniše. To je bio kraj jasaka.

U slučaju velikog jasaka iz 1639. pokazalo se da Bosna ne smatra više Dubrovčane za neprikosnovene; oni su tretirani kao vazali koji imaju sva prava, ali su Portine naredbe delovale sporo, a sa druge strane su u Bosni tretirani skoro kao ravni ostalim zapadnjacima, što je u oba slučaja bilo zlo za »vazda verne haračare«.

Slično kao i paša, u ovo doba su se prema Dubrovniku promenili i hercegovački sandžakbeg i druge ličnosti u Hercegovini.

4. Hercegovina

Hercegovački sandžakbeg nalazio se u neposrednom susedstvu Republike te je u odnosima prema Turskoj on bio prvi. S njime je vlada održavala stalne veze: pozdravljan je novi beg, darovan je, dostavljane su mu vesti, tražene od njega razne intervencije u svim mogućim sporovima; vlada je održavala kontakt i sa istaknutijim ličnostima u zemlji, činila im usluge i tražila pomoć u ostalim sporovima i incidentima. Novi beg se preko glasnika javljao senatu pa mu je odmah polazio poslanik sa darom: 450 talira, šećer, limuni, sveće, riba, slatkiši, začini, sitni luksuzni predmeti; često je bilo i specijalnih darova (rakija, limunov sok, malvasija, biber, pirinač, lovački psi itd.). Beg je svečano pozdravljen i prilikom svojih poseta dubrovačkom susedstvu u Neretvi ili Novome. Poklisari koji su išli na Portu uvek su pozdravljali putem i bega i davali mu poklon. Pored bega, darove su dobijali i dvorani njegovi i razni feudalski iz zemlje, kao i razni funkcioneri Porte prilikom boravka u Hercegovini. Time se na granici održavao mir i red a trgovački putevi su bili slobodni i bezbedni. Naročito je bilo važno da se propušta hrana i stoka iz zaleđa, i poslanici su svakom prilikom obnavljali dozvole za izvoz stoke (žito se dovozilo iz oblasti Popova i Neretve, ali veoma retko).

Tekući poslovi Dubrovnika i Hercegovine ticali su se najviše slobodnog saobraćaja i prometa kroz begovu zemlju. Često su lokalne vlasti ili osiljeni janičari prekidalili puteve, pa je to beg morao uređivati. Razbojnici iz Novoga su 1603. čak napali jedan karavan na putu za Beograd; lokalni jasak je često proglašavan (1608, 1616, 1617, 1620, 1622, 1629). Stalno je bilo i »zulumčara i haramija« koji su napadali putnike. Na granici je bilo dosta pograničnih incidenata, o kojima dokumenta detaljno izveštavaju. I muslimani i hrišćani su napadali dubrovački granični predeo, ali su neprestane intervencije, ne samo kod bega nego i u Sarajevu pa čak i u Carigradu, incidente zadržavale na najnižem nivou. Stalno je bilo i ubistava, skoro svake godine neki značajniji slučaj koji se onda raspravljao i u Sarajevu. Neki ovakvi naoko sitni slučajevi postajali su u izvesnim trenucima skoro centralni deo u naporima dubrovačke diplomatije da ukloni

sve eventualne posledice (1600. Husein Memin i Radul Vlatković iz Zubaca ubili nekog u selu Mrcine; 1601. ubijen neki Župljanin; 1606. Popovljani poharali dve kuće u Slanom; 1607. ubijen Hercegovac Pribiš; 1608. poginuo novljanski aga; Trebinjac Oruk ubijen 1615; 1623. stradao neki Hercegovac; 1624. stradao neki iz Zubaca; 1625. Neretljani odveli nekog seljaka; 1626. ranjen Novljanin u Konavlima itd.). Vlada je zabranila svojim podanicima da se zadužuju kod Turaka i sprečavala ih da služe kod Turaka, a strogo je kažnjavala uzimanje turske zemlje na obradu kako bi se sprečili sukobi. Ipak je sporova bilo stalno, a stara ubistva su stalno iznošena pred divan u Sarajevu pa čak i u Carigradu, jer su često dubrovački podanici slabo marili za poštovanje prema Turcima u svojoj zemlji. Pri svim ovim sukobima naročito često je izbijalo neprijateljstvo Dubrovnika i Herceg-Novoga.

Dubrovnik i Herceg-Novoi su održavali prijateljske veze. Kada bi beg stigao u Novi, dolazio mu je poslanik; sve novljanske starešine slale su u Dubrovnik stoku i poklone da bi dobili uzdarja; mnogi su pozivali vladu na svadbe i venčanja; tražeći darova, kadije su uvek izdavale dokumenta u korist Dubrovnika, a bilo je i raznih usluga, u slanju vesti i snabdevanju hranom i raznim materijalom. Pa ipak, stalno je dolazilo i do sukoba. Ni u XVI veku sukobi nisu bili retki, ali su u XVII veku pojedini Novljani sve češće činili zulume protiv Dubrovčana. Lokalne vlasti nisu više tako disciplinovane i mogle su sebi mnogo štošta dopustiti. Novljani su svoje prihode od Dubrovnika hteli da povećaju, a radilo se i o borbi za uspon luke u Novome. Vojnici su naročito činili zulume, ne slušajući nikoga. Tako su »zulumčari i zlići iz Novoga« postali stalna pojava; oni su napadali karavane u doba rata, udarali na brodove, pravili izgrede pred gradom, bili spremni da teško osvete nastradalog druga, lako provaljivali u obližnja sela, pa je vlada više puta nudila krupne sume da se ubije koji Novljanin—zulumčar. Novljani su se sve više osiljavali pa su svojatali i zemlju na granici. Vlada je zabranila svojim podanicima da služe u Novome. Oko 1630—1640. sitni zulumi, izgredi i incidenti dostigli su vrhunac i arhivske knjige pune su dubrovačkih žalbi. Hercegovački beg je uvek intervenisao, ali 1624. nije se osiljeni Novi bojao ni svoga bega nego ga je proterao sa oružjem u ruci²³). Vezama u Carigradu, Plevlju i Sarajevu vlada je sprečavala mnoge zulumčare, ali se dešavalo i da Novljani teško osvete svoga druga koga je, po želji Dubrovnika, carska pravda pogubila. Zato je diplomatija preko stalnih poslanika, agenata, posrednika, poverenika itd. održavala incidente na snošljivom nivou. Ovo je omogućavala i porodica Kuveljić, čiji je jedan član iz Novoga, gde su bili nastanjeni, redovno slao vesti za Dubrovnik, a Turci su znali da je on poluzvanični agent dubrovački.

²³) Detaljnije o sukobu iz 1624: V. Vinaver, Pohara Perasta 1624. godine, Istorijski zapisi 1952, br. 2, 324; V. Vinaver, Milić Vujadinović i Mihać Tomić, Godišnjak Istor. društva BiH IX 1957, 252.

I pored sveg nastojanja da uvek bar sa jednom stranom od silnih Hercegovaca bude u najboljim odnosima (beg i Novljani), ponekad ni to nije bilo moguće. Bilo je to u doba vlade Šahin-paše, koji je na vlast stupio krajem 1640. godine. Poslanici ga pozdraviše u januaru 1641. Na Neretvi je Šahin tražio od prodavca soli da odgovara za braću Šariće. Uhapsio je prodavca. U maju Šahin pođe ka Novome, ne obzirući se na pokazani mu emri iz Carigrada da paše ne smeju ići kroz Konavle. Vlada je hitno organizovala odbranu ugrožene zemlje. Dubrovnik je bio naoružan, ali je mačeve stidljivo krio. Novi poslanik je intervenisao u Sarajevu, dokazujući da Šahin ide sa preko 1000 ljudi da u Konavlima sudi ubicama Šarića. Hercegovачke trupe su ušle u Konavle, na putu za Novi. Lokalni knez je pobjegao glavom bez obzira. Vlada je čula da Šahin želi sa franjevačkog samostana da objavi kako zemlja pripada sultanu. U stvari, Šahin je primao sve optužbe protiv Dubrovnik a i dozvoljavao je snabdevanje pratinje bez plaćanja. Kada je prošao za Novi, napregla je vlada sve snage da ga smeni. Žalbe su otišle budimskom veziru; nije se marilo što je paša slao uvredljiva pisma i zaplenjivao sultanova akta. Lekar velikog vezira, Frano Kraso⁵³), obećao je vladi da će pašu smeniti. To je u septembru i učinjeno. Ahmed-paša, oženjen sultanovom sestrom, koji je i pre stolovao u Plevlju, opet se vratio u Hercegovinu.

Jedno od glavnih pitanja u odnosima sa Turskom bilo je za Dubrovnik prodaja soli na Neretvi. Na ušću Neretve nalazio se stari srednjovekovni trg, na kome je Dubrovnik imao svoju povlašćenu monopolisku prodavnicu soli, jedinu između Splita i Drača. U svim ugovorima, ahamama, emrima, hatišerifima, hudžetima i svakojačkim naredbama i potvrdama uvek su Dubrovčani tražili da bude obezbeđena njihova prodaja soli na Neretvi kao monopol isključivo njihov. Ovu privilegiju vlada je najenergičnije čuvala u svim dodirima sa svim turskim vlastima. Da zadovolji potrebe stočarske Hercegovine, vlada je dopremala velike količine soli i iz južne Italije, a so je prodavala po ceni koja je oko 1620—1640. bila stalna te je, pri inflaciji, bila realno niža iz dana u dan. Time je Dubrovnik ipak sebi obezbeđivao dolazak karavana u svoju luku. Očuvano je veoma mnogo podataka o ovoj trgovini soli; u ovo doba je prodavnica imala

⁵³) Sin trgovca Vinka Grasa—Grasića, Frano je od 1604. bio državni stipendista u Padovi, gde je učio medicinu i izmesto ime po klasičnoj modi u Kraso. Bio je 1611. sekretar dubrovačkog poslanika u Mlecima a i 1626. je boravio u Padovi i vlada ga je pohvalila. Stupio je u bliži kontakt sa mletačkim vlastima pa se 1628. u Dubrovniku na tajnoj sednici senata diskutovalo da li da se preduzmu mere protiv njega; ipak je 1629. kao lekar upućen u Kotor. On je 1631. ipak uhapšen, mučen i onda kao mletački špijun osuđen na progonstvo u daleko tursko izgnanstvo (u Beograd). Njegova sestra je više puta podnosila molbe za pomilovanje, ali bez uspeha. U Carigradu je dobro stajao sa mletačkim bašom i sa nekim pašama; ove su 1634. ukorile dubrovačke poklisare zbog postupka prema lekaru. Kraso je 1635. bio u Budimu kao pašin lekar; ovde je prihvatio jednog austrijskog slikara i uveo ga na Portu. Od 1640. dubrovačka vlada mu se obraćala za pomoć po raznim diplomatskim uslugama u Carigradu. Umro je od kuge u Carigradu 1642.

da pretrpi dosta zuluma i neke turske pokušaje koji su išli za favoriziranjem sopstvenih podanika. Sultan je naredio da se so prodaje na mericu od 33 oke, a lokalne vlasti su stale zahtevati da se so prodaje težinskom merom, 44 oke za staru cenu. Time bi pala cena soli za hercegovačko stanovništvo, a sultanova hazna bi izgubila u ukupnoj sumi svoga dohotka koji je imala od prodaje soli. Stalna borba oko načina prodaje pokazuje koliko su se interesi centra i provincije sukobljavali i da provincija nije više bezuslovno ispunjavala zahteve centra ako su išli na štetu lokalnog stanovništva.

Jedna merica stajala je 11—12 aspri krajem XVI veka, 1591—1592. po 15 aspri. Vlada je 1599. pisala paši »kada se merica prodavala po 12 aspri, talir je bio po 40 a cekin po 60, dok danas staju 105 odnosno 150 aspri, cena prevoza brodovima udvostručila se, inostrana so skočila je četiri puta, a zato se sada so prodaje po 58 aspri merica. Posle pregovora i novih proračunavanja cena je 1600. iznosila 55 aspri i ona je ostala do kraja XVII veka. Dubrovnik je primao 36,5 aspri, sultan takseni doplatka od 50% te se dobijala cena od 55 aspri. Ova je cena neprestano potvrđivana Portinim aktima⁵⁴). Otakako je cekin naglo počeo da raste, oko 1618—1620, cena soli je, ostajući konstantna, stalno padala, ali je bosanskim vlastima i to bilo malo, pa su nastojali da mericu od 33 oke pretvore u težinsku jedinicu od 42 oke i da time cenu soli obore, odnosno da po staroj ceni dobiju 27% soli više. Vlada je 1623. odlučila da zatvori prodavnicu ako bi se novi način prodaje silom nametnuo⁵⁵). Carska akta izlazila su ususret Republici. U doba sukoba oko Šarića, »slanica« je bila ugrožena od pašinih ljudi, a prodavci hapšeni. Oko 1633—1634. raspalila se borba da se so prodaje na težinu; bosanski tefterdar je silom naredio da se prodaje po novoj meri, kako bi se navikli kupci i onda obezvređile Portine naredbe. Akta iz Carigrada, Plevlja, Sarajeva zaustavila su ovo nasilje, ali je vlada 1634. bila spremna da za neko vreme sasvim obustavi prodaju soli; radnja je zapečaćena a u Konjicu i Mostaru objavljeno da će se so prodavati po meri od 42 oke. Svet je za trenutak prestao da uzima so na Pločama, a na Neretvi su vlasti organizovale narodno nezadovoljstvo protiv Dubrovčana koji pomoću sultana »podiže« cenu soli od 55 aspri za 42 oke na 55 aspri za »samo« 33 oke. Posle pregovora u Sarajevu i Carigradu, 1640. je naredio sultan da se prodaje na stari način, iako su bosanske vlasti tvrdile da je merica od 33 oke u stvari »jeksik-merac«. Baš u to doba nastala je u Turskoj monetarna reforma: iskovane su dobre aspre i zlatnik oboren od 240 na 120 aspri,

⁵⁴) Po izveštaju mletačkog konzula u Bosni Otavija Da'Oljo, posle 1593. više nije stizala so iz Erdelja i Vlaske u Bosnu pa se potrošnja jadranske soli veoma povećala. Poznato je da su skele na Dunavu 1590. izdane pod zakup za 1.200.000 dukata a 1596. je novi zakupnik trošarina položio samo sto hiljada dukata, toliko je promet bio opao. O cenama soli: G. Elezović, Tursko-srpski spomenici dubrovačkog arhiva, sep. iz Južnoslovenskog filologa XI, 1931, 38—41.

⁵⁵) DAD, Cons. rog. 88, 208'.

⁵⁶) Zapovest priložena pismu iz Carigrada od 10. IX 1641, Acta 50/1886.

talir od 120 na 80. Bosna je želela da se i cena soli obori, ako ne za 50% a ono bar na 40 aspri. I ovo je Porta sprečila⁵⁶⁾. Šahin-paša je hteo silom da spusti cenu a njegov emin je hteo da prodaje so po 40 aspri; cena od 55 aspri iz 1641—1642. značila je zaista veliki skok prema ceni od 55 loših aspri iz 1639—1640, ali je od 1620—1640. postepeno toliko opala cena da je sada morala da se popne. Jedan poslanik je u Bosni dokazivao da se cena ne može smanjiti, a i u Budimu su se sa time saglasili; kao i mnoge budimske naredbe, i ova je važila u Bosni te je zavedena u sidžil kadije na Neretvi.

5. Dubrovačka trgovina u Bosni

Iako je Bosna za Dubrovnik bila važna pre svega zbog neposrednog dodira sa turskim vlastima i kao prolazna oblast za velike karavanske puteve, bilo je u Bosni i dubrovačkih trgovaca, naročito u Sarajevu. U XVI veku bila je dubrovačka trgovina sa Bosnom veoma živa. Ali sa otvaranjem splitske luke i jačanjem domaćeg trgovačkog elementa bilo je za Dubrovčane sve manje mogućnosti za uspešnu trgovinu u Bosni.

U XVI veku je izvozna luka na Neretvi radila veoma uspešno, ali od kraja veka sve su češće uskoci napadali trgovačke brodove pa su mnogi bosanski trgovci radije odlazili u Dubrovnik; carinik sa Neretve govorio je 1584. da je ranije dobijao godišnje 4.000 dukata, a sada svi karavani idu za Dubrovnik⁵⁷⁾. Venecija je preko Neretve nabavljala naročito vunu⁵⁸⁾. Onda je došlo do ostvarenja plana o Splitu kao velikoj izveznoj luci Turske i posle dugih pregovora 1592. je Split postao novi izvozni centar⁵⁹⁾; u Bosnu je došao mletački konzul Antonio dal'Oljo. Trgovina je brzo procvetala jer su dolazili karavani sa robom čak i iz Male Azije; mletački agenti su u Sarajevu, Skoplju i Sofiji odvrćali karavane od Dubrovnika (1611) a zatim i u Mostaru i Foči (1619). Mletačke dobro zaštićene trgovačke galije obavljale su više plovidbi godišnje, donoseći velike količine tekstila, svile, sapuna, pirinča, uzimajući po 15.000 bala robe iz Turske: vosak, kamelot-tkanine, kože, vuna, pored bakra, žive i auripigmenta iz Bosne. Vesti o stizanju galija iz Splita unošene su u Veneciji u spiskove najvažnijih vesti⁶⁰⁾. Godine 1616. stiglo je 15.000, 1625 — 25.000, 1636—1638. (tri godine) — 77.104 bale robe⁶¹⁾.

⁵⁶⁾ Carigrad, 22. XII 1584, ASV, Senato, Bailo, filza 20. Neretva je imala stalne veze sa Italijom, pa su ovamo slane čak i neke sumnjive italijanske monete, ASV, Zecca, Decreti del senato No. 31, 115.

⁵⁷⁾ A. Stella, La crisi economica veneziana nella seconda metà del secolo XVI, Archivio veneto, vol. 58—59, 1956, 82. Notarska akta iz Šibenika pokazuju da je iz Bosne u ovaj grad stizala i vuna, pored sira, i stoke.

⁵⁸⁾ G. Novak, Split u svjetskom prometu, Split 1921, 92.

⁵⁹⁾ Avvisi o sia gazette, Venezia, B. N. Marciana, It. VI, 305 (5987), 126.

⁶⁰⁾ Novak, Split u svjetskom prometu, 108, 123; J. Tadić, Iz istorije Jevreja u jugoistočnoj Evropi, Jevrejski almanah 1959—60, 49.

Dubrovnik je bio opasno ugrožen i pokrenuo je energičnu akciju da se odbrani, isto kao što su mletački predstavnici otvoreno pisali da žele uništiti dubrovačku trgovinu. Oko 1600. uzalud su Dubrovčani tražili od paše u Sarajevu da zatvori splitsku luku⁶²). Mlečani su preduzimali niz mera protiv Dubrovnika i 1629. videli da se mora još odlučnije pogoditi Dubrovnik⁶³). Ali je onda kuga u Veneciji za trenutak ugrozila rad u Splitu. Generalni providur Dalmacije je 1632—1635. poveo snažnu akciju da konačno uništi dubrovačku trgovinu. Jednu lađu koja je iz Neretve isplovila sa robom za Ankonu naredio je da silom zaustave i sprovedu u Veneciju, očekujući da će Mostarci sasvim napustiti trgovinu sa Ankonom⁶⁴). Uskoro su zaista iz Mostara svi stali slati robu samo za Split, gde se promet izvanredno povećao⁶⁵). Kada je generalni providur doznao da su sarajevski trgovci ipak uputili nekoliko karavana ka Dubrovniku, naredio je da se dubrovački brodovi silom sprovedu u Veneciju; pregovarao je i sa Dubrovnikom, tražeći da okrene sav svoj izvoz ka Veneciji⁶⁶). Linija Dubrovnik—Ankona imala je biti presečena. Venecijansko zadržavanje bosanske robe na dubrovačkim lađama učinilo je snažan utisak na sarajevske trgovce⁶⁷). Dubrovnik je pokrenuo očajnu akciju na Porti, dokazujući da je propast vernog haračara na pragu

⁶²) Let. di lev. 40, 9', 51. Dubrovčanima je smetala krupna izvozna trgovina Splita, ali ne i postojeća sitna pogranična trgovina Dalmacije sa Bosnom. »Svu hranu u Split donose Turci i Moralci« (Split, 9. V 1605, relacija P. Trevisano, ASV, Collegio V, Secreta, rel. b. 72). »Turci su postali »mini i skromni« (Zadar, 19. IX 1958, rel. b. 72), bave se trgovinom koja je na granici veoma razvijena (Zadar 25 VI 1618, Isto). Moralci su sa robom stizali u Šibenik (Hist. arhiv Zadar, Atti prov. gen. A. Mocenigo (1636—38), II, 102'; P. Civran (1673—75), III, 7). Dalmatinci su u Obrovcu kupovali žito (G. B. Grimani (1641—43), I, 128, 189, 229, 230; A. Civran (1630—32), I, 133', 269', 281', 284, 287, 288, 293; P. Valier (1678—80), II, 9', 301, 329', 455; G. Grimani (1675—77), I, 438', 460). Turski trgovci su stizali u Zadar (Isto, A. Civran (1630—32), I, 134; G. Grimani (1675—77), I, 116). Splitski kašteli su pisali da »ne mogu živeti bez trgovine sa Turcima« (A. Civran (1630—32), I, 168). U Šibenik su Morlaci donosili naročito sir i vunu (HAZ, Šibenski notarijat, G. Matiazzo, No. 47/III, 264; G. Semonich, No. 58/I-1, 104, 135, 161, 225, 239, 283; Atti prov. gen. P. Valier (1678—80), II, 512; G. Cornaro (1680—82), I, 532). Interesantno je da su čak iz Mađarske Mustafa Novalić i Jovan trgovac iz Bečkereka doterali džep volova za Zadar (HAZ, Atti prov. gen. Z. Morosini (1671—73), III, 6; P. Valier (1678—80), II, 103).

⁶³) Relacija B. Pisani, Split, 13. VII 1629, ASV, Collegio, Relazioni, busta 72.

⁶⁴) Zadar, I. III 1632, ASV, Senato, Provv, generali in Dalmazia, filza 448.

⁶⁵) Zadar, 24. III 1632, Isto.

⁶⁶) »Ako nađe brodove koji idu sa robom iz Dubrovnika za Ankonu ili iz Ankone za Dubrovnik, treba da ih zaustavi i da ih pošalje pod svoju kontrolu da bih na taj način njima pričinio što više neugodnosti, jer se jedino tako može zaustaviti sva ona šteta koju nam Dubrovčani drsko nanose«. Zadar, 17. V, 23. V 1632, Isto. »Sad ne polazi iz Dubrovnika nijedan brod, izuzev poneki noću i to koristeći povoljan vjetar i tako pre nego što mi možemo da ga otkrijemo, već je skoro obavio svoj put; i tako je jedino slučaj ako taj brod pronađemo« (Zadar, 30. VI, 7. VII, 8. VII 1632, Isto).

⁶⁷) Zadar, 18. VII, 24. VIII, 6. IX 1632, Isto.

ako mu se prekine trgovina ili stavi pod konkurentsku kontrolu, te-turske vlasti nisu dozvolile Mlečanima da blokiraju Dubrovnik⁶⁸).

Bosanski trgovci su veoma ojačali u vezi sa otvaranjem splitske luke i mogli su potisnuti Dubrovčane u svojim gradovima, gde su u XVI veku primorci naveliko trgovali. Dubrovačka akta već krajem XVI veka beleže konkurentске bosanske trgovce ne samo u Bosni nego i u Budimu i Beogradu.

Bosna je naveliko trgovala preko Splita i to je donelo izvestan uspon trgovcima njenih gradova. Paše su često istupale protiv Dubrovnika i njegove luke i s vremena na vreme proglašavale jasad i zabrane, obustavljale i kočile trgovinu svojih trgovaca sa dubrovačkom lukom, obično po želji nekih krugova bosanskih trgovaca. Bosanski trgovci, naročito iz Sarajeva, naselili su se u više gradova duž novih karavanskih linija; seoski trgovci iz Slavonije i severoistočne Bosne došli su daleko u ugarske gradove i Srbiju i uspešno trgovali, na veliku žalost primoraca⁶⁹). Zato u ovo doba stranci u bosanskim gradovima ne zapažaju dubrovačke naseobine.

Ipak se u ovo doba u Sarajevu nalazila organizovana mala dubrovačka »kolonija«, koja je prodavala sukno, kalaj, nakit, južno voće, a izvozila vosak i govede kože⁷⁰). Vlada se često obraćala ovim trgovcima da svrše kakav posao kod paše ili njegovog čehaje, da pošalju vesti o kugi ili drugim stvarima. Na čelu kolonije se 1617, na primer, nalazio trgovac Ivan Nikolić Matijević, koji se potpisivao kao »kapo« dubrovačke kolonije⁷¹). Iz raznih dokumenata vidi se da je mala naseobina imala svoju pravnu organizaciju, neku vrstu »malog Dubrovnika«, mada ne tako razvijenu kao kolonije u Beogradu ili Prokuplju. Međutim, intrige trgovaca iz sarajevske latinske (katoličke) čaršije upropastile su za neko vreme ovo poslovanje. Antun Radović, koji je 1626. upravljao kolonijom, imao je muke sa protivnicima, a onda je Dubrovčanima prosto zabranjeno da trguju i uzaludne su bile sve žalbe. Zabrana nije izvedena na zakonskoj bazi te nije bilo određenih dokumenata na koje se vlada mogla pozaliti⁷²). Pored toga, slabost kolonije nije iziskivala potrebu da se ona brzo obnovi. Bosanci su bili potisli dubrovačke trgovce iz Budima, prodrli u Beograd, Smederevo, Valjevo, Sombor, Osijek, kas-

⁶⁸) Zadar, 4. IV, 6. V 1633, 5. I 1634, filza 449. Samo za jedan mesec stiglo je u Dubrovnik robe za oko šest brodova, koji su zaista odmah i isplovili za Ankonu (Zadar, 16. V 1633). Uvredeno je pisao providur da su Dubrovčani opremili snažne, velike brodove, dobro naoružane koji putuju u konvojima, spremni da se bore i svakome da se suprotstave. Zadar, 22. VII 1633, filza 449.

⁶⁹) Ukratko o ovome: V. Vinaver, Sarajevski trgovci u Dubrovniku sredinom 18 veka, Godišnjak Ist. društva BH VI, 249—250.

⁷⁰) Primeri za bosanski uvoz: DAD, Div. foris 40, 181'; DF 25, 41; DF 26, 101'; Div. not. 134, 118'; Div. not. 133, 72; Div. canc. 201, 5 a tergo. Primeri za izvoz iz Bosne: Div. foris 31, 59; DF 40, 108'; DF 33, 127'; DF 54, 27'; DF 36, 50'; DF 33, 132'; Div. canc. 205, 149; Div. canc. 207, 79; Div. canc. 206, 67'; Div. canc. 202, 86'; Div. not. 136, 31' itd.

⁷¹) Sarajevo, 5. III 1617, Acta 90/2227.

⁷²) Let. di pon. 16, 111. Nekoliko pomena o tome ima i u pismima dubrovačke kolonije u Beogradu.

nije i u Prokuplje. Čak su uznemireni Dubrovčani i u Rimu izneli kako su se morali povući iz Sarajeva, žaleći se da je sada sva sarajevska trgovina skrenula ka Splitu i Mlecima, »dok je nekada bila u rukama Dubrovčana koji su svu robu slali na Ploče i dalje za papinu Ankonu«⁷³). Ovo je potrajalo deset godina. Za to vreme je u Bosni Abaza-paša vodio živu akciju protiv Dubrovčana i naređivao da se sav trgovački promet okrene ka Splitu, pregovarao sa mletačkim predstavnikom Velutelom, naređivao blokade protiv dubrovačke luke, hapsio dubrovačkog prodavca soli i samoga poslanika. Sarajevski trgovci su jemčili za poslanika, ali su i dalje zahtevali da se objavi jasak protiv Dubrovnika. Ovom zahtevu su se, posle katolika, pridružili i mnogi muslimanski trgovci. Najzad su se Dubrovčani ipak ponovo pojavili u Sarajevu. Novi vezir je 1636. preduzimao mere protiv Dubrovnika; u tome su imali udela i mletački predstavnici kao i budimski vezir⁷⁴). Trgovac Dragojlović se uspešno zauzimao protiv jasaka. Tada je opet bilo nekoliko Dubrovčana u Sarajevu; kod njih je odseo i poslanik 1640⁷⁵). Već nekih pet godina bio je na čelu kolonije trgovac Antun Paskvić⁷⁶). Kolonija se nalazila u teškom položaju u doba jasaka 1639, jer su ga u Bosni protegli i na Dubrovnik. Trgovac Dragojlović je u ovo doba svršavao niz tekućih poslova sa pašom. Po nalogu vlade, on je sa drugovima izašao na pašin divan u jesen 1640⁷⁷). Ova porodica nije bila poreklom dubrovačka, ali je postala punopravan član kolonije⁷⁸).

U Sarajevo su često putovali dubrovački trgovci iz Beograda da nabave robu. Tako je 1614—1615. tamo bilo nekoliko Beograđana koji su se zapisali kao trgovci kolonije Sarajevo, među njima i jedan Venecijanac iz Beograda.

Dubrovački trgovci su u Bosni bili relativno vrlo slabi. Mnogo su više u ovoj trgovini učestvovali bosanski katolički trgovci. Koliko su oni robe dopremali za Dubrovnik radi ukrcavanja za Italiju vidi se po sledećim ciframa: po delimičnim (zato relativno važećim) podacima o brodskim tovarima izvezeno je iz dubrovačke luke godine 1618. robe za oko 251.000 dubr. obračunskih dukata; za Ankonu su izvezli Dubrovčani za 72.600, jevrejski trgovci za 59.800, Bosanci za 7.400; za Veneciju su izvezli isti trgovci robe za 50.600, 24.900, 7.800 dukata. Prema tome, udeo Bosanaca u izvozu za Ankonu iznosi 5% a za Mletke 9,4%, ukupan procenat je 6,6%⁷⁹). Kada se uzme u obzir da su dubrovački jevrejski trgovci izvozili velike količine robe koja je pripadala njihovim poslovnim prijateljima — bosanskim Jevre-

⁷³) Let. di pon. 15, 57.

⁷⁴) Sarajevo, 16. I 1639, Acta 90/2227.

⁷⁵) Sarajevo, 18. X 1640, Acta 52/1922.

⁷⁶) Sarajevo, 2. II, 1634, Isto: Div. not. 137, 26' a tergo.

⁷⁷) Sarajevo, 23. IX 1640, Acta 90/2227.

⁷⁸) Neki podaci: Div. not. 137, 26—27 a tego; Div. foris 56, 59; DF 54, 169'.

⁷⁹) Cifre su dobijene iz mnogobrojnih dokumenata koja se nalaze u arhivskim knjigama Noli e sicurta 50 i dalje.

jima, onda se udeo bosanskih trgovaca u izvozu dubrovačke luke penje na bar 10% ili nešto više.

U Dubrovnik su naročito dolazili katolički i jevrejski trgovci iz Bosne. Prosečni trgovac koji je poslovao sa Dubrovnikom uvek je uzimao zajmove—kredite na robu koju ima ili koju misli nabaviti; Bosanci nisu uzimali mnogo ovakvih zajmova⁸⁰). Nekoliko primera: 1608 — 780; 1612 — 1.520; 1613 — 1.770; 1620 — 3.440 dubr. dukata. To su sasvim niske sume koje nisu imale nikakvog uticaja na celo poslovanje. Ipak su Bosanci neprestano dolazili u Dubrovnik. Martin Pavlović je dvadesetih godina XVII veka stalno dolazio sa svojim drugovima, uzimao manje kredite i prodavao goveđe kože⁸¹). Slično su radili i mnogi drugi. Naročito je značajna bila porodica Dragojlović, koja je od samog kraja XVI veka izvozila dosta robe preko Dubrovnika. Stjepan je 1607—18. slao kože za Mletke; njegovi sinovi Dominko i Avgustin nastavili su posao; imali su imanje u Sarajevu, kuću, dućane, prostorije u Husrevbegovom karavanseraju, čifluke; potpisivali su se ćirilicom i kao članovi kolonije održavali poslovne veze sa trgovcima iz Dubrovnika⁸²). Reče su u ovo doba dolazili trgovci sa govedim kožama, kordovanom i voskom Ivo Mihailović, Martin Marinović, Toma Lučić, Lazar Grigorijev, kožar, Bernardo Jerković, Nikola Banjalučanin. Neki su bosanski trgovci stalno živeli u Veneciji i tamo primali robu ovih trgovaca⁸³). Njihov je promet uvećan oko 1618—1620. pa su izvezili sve veće količine koža, voska i stalno bakra. Neki su trgovci stizali u Dubrovnik i onda lično kretali za Italiju. Rasko Radov Zvijezdić uputio se tamo sa 80 tovara robe 1597⁸⁴); 1620. je u Mlecima neki Bosanac primao robu. Ali je krajem tridesetih godina u Dubrovniku za Ankonu i Veneciju svoju robu krcalo samo nekoliko bosanskih katoličkih trgovaca⁸⁵). Ponekad su oni sklapali ortačka društva i iznajmljivali cele brodove za ukrcavanje svoje robe. Početkom 1636. dao je jedan kapetan sa Pelješca svoj galeon grupi Bosanaca s tim da im za Ankonu prebaci vosak, kože i kordovan⁸⁶).

Bosanci nisu dolazili samo sa robom da je ukrcaju sa inostrane prihvatne luke. Stalno su dolazili u poslovne veze sa dubrovačkim trgovcima. Uzimali su zajmove, sklapali kompanije, isporučivali im robu, prebacivali novac menicama, dobijali »veru« da neće biti gonjeni za dugove, sekvestirali tuđu imovinu i robu i sami bili ovim

⁸⁰) Cifre potiču iz dokumenata koja se nalazi u arhivskim knjigama *Debita notariae* 97 i 98.

⁸¹) Podaci o katoličkim trgovcima potiču mahom iz arhivskih serija *Diversa de foris*, a manje ih ima u *Diversa cancellariae* i *Diversa notariae*. Očuvan je veliki broj podataka, ali se oni ne mogu svi ovdje navoditi.

⁸²) *Div. not.* 137, 26—27 a tergo; *Div. foris* 54, 169'; *DF* 56, 59.

⁸³) O ovim trgovcima je očuvano mnogo manje podataka, obično samo po nekoliko vesti o svakome.

⁸⁴) *Cons. rog.* 75, 153.

⁸⁵) *Noli e sicurtà*, 57, *passim*.

⁸⁶) *Noli e sicurtà* 53, 13, 61'.

pogađani⁸⁷⁾). Nešto je Bosanaca bilo stalno nastanjeno u Dubrovniku. To su uglavnom bile zanatlije, kožari, krojači a i poneki pop. I oni su održavali veze sa starim zavičajem, snabdevali se robom od sarajevskih trgovaca i ponekad odlazili za Bosnu. Neki su na primorje stizali i kao momci dubrovačkih zanatlija i trgovaca, ali ni približno onako brojno kao u XV ili XVI veku⁸⁸⁾.

Tako su iz Sarajeva u Dubrovnik stalno stizali katolički trgovci sa robom da je prodaju, pošalju u strane luke ili da sami sa njom pođu za Italiju, a mala bosanska naseobina u Dubrovniku pomagala im je u ovom poslu. Petar Radovin Sarajlija boravio je 1611. u Veneciji⁸⁹⁾. Za Mletke je 1619. pošao jedan brod na kome je Martin Marinović, Bosanac, dubrovačkih zastupnik svoga zemljaka Antuna Grigorijeva, ukrcavao vosak za neke Bosance, s tim da se roba isporučuje jednom bosanskom trgovcu u Veneciji. Neki Matija Andrić je 1607. zabeležen kao »Bosanac iz Mletaka«⁹⁰⁾. Bosanci su išli i za Ankonu; tamo je 1642. neki Petar Antunović zastupao interese svojih zemljaka⁹¹⁾. Još više su Bosanci išli za Južnu Italiju, osobito za Barletu⁹²⁾. Izgleda da su iz Apulije krzna i kvalitetnije jagnjeće kože donosili u znatnijim količinama; tim poslom su se često bavili bosanski kožari koji su dolazili u Dubrovnik i nastanjivali se u njemu. Marjan Stjepanović je iz Dubrovnika stalno održavao ovakve veze sa Italijom; on čak 1611. uze jednog kožara da mu bude zastupnik za imovinu u Apuliji i dade mu platu za to⁹³⁾. Predstavnik dubrovačke bratovštine kožara ugovorio je 1611. sa predstavnikom kožara iz Bosne kako će zajednički nabaviti apulijske kože; zainteresovano je bilo nekoliko kožara iz Sarajeva i Banjaluke, sve predstavnici svojih mesnih esnafa; išli su u Lančano na veliki sajam. I 1612. je nekoliko kožara ugovaralo da nabavi ovih koža, jedan agent Sarajlija pošao je da kupi kože u Fođi i Nočeri. U ovome su Dubrovčani konkurisali Sarajlijama pa su se više puta Bosanci žalili na nelojalne postupke svojih prijatelja. Jednom su neki Bosanci čak i uhapšeni kao turski špijuni i teško su uviđali da je dobro što su se ipak na kraju spasili, jer je ipak Španija vodila rat protiv Turske. Pored

⁸⁷⁾ Div. foris 51, 50', 212; DF 54, 5 itd.

⁸⁸⁾ Div. foris 27, 22; DF 34, 29'; Div. canc. 189; Div. not. 134, 67. Bosanci u Dubrovniku: Div. canc. 198, 155'; Lamenta de intus et de foris 16, 150'; Lamenta 18, 108; Cons. minus 74, 29; Liber dotium 16, 199'; Isto 16, 5, 46'.

⁸⁹⁾ Div. canc. 197, 155'; Div. foris 23, 53. HAZ, Splitski opć. arhiv, kut. 137, sv. 135/9, 42.

⁹⁰⁾ Div. foris 36, 50; DF 25, 32'.

⁹¹⁾ Div. foris 64, 292.

⁹²⁾ Div. foris 37, 62.

⁹³⁾ Div. canc. 200, 161'.

Sarajlija u uvozu koža iz Apulije učestvovali su i kožari i ćurčije iz Banjaluke⁹⁴).

Preko Dubrovnika su u ovo doba trgovali i pojedini muslimanski trgovci iz Bosne. Iz Sarajeva ih je bilo sasvim malo, samo nekoliko ovih »Turaka«. Trgovac Mustajbeg je 1617. ugovorio sa bosanskim kožarom Pavlovićem da mu pazi na momka Derviša koji vozi za Ankonu gazdinih pet bala kordovana i 3.500 oka žutoga voska⁹⁵). Abdulah Čelebija je 1623. ukrcao šest stotina bala koža za Ankonu, a 1630. je zajedno sa Usrem-bašom iz Sofije ukrcavao sličnu robu⁹⁶). Više je bilo mostarskih muslimana u Dubrovniku. Hadži-Džafer je radio zajedno sa trgovcem Davidom Koenom, Dubrovčaninom, i sa Nikolom Ivanovićem iz Neretve; Mahmud Alađuzović je slao robu za Ankonu 1611—1616, neki Ahmed Hadžić je 1618. izvezao robe za 3.000 dukata a slično i bogati Hadži-Ališah. Prilikom propasti nekih brodova više puta se pominju tovari koji su bili vlasništvo bosanskih muslimana iz Mostara⁹⁷). Od važnijih trgovaca vredi istaći imena Ahmeda Muratovića, Hadži-Mehmeda (on je 1636. zajedno sa Kalenderom iz Visokog i sa Jerkom Mihailovićem iz Sarajeva slao za Ankonu voska, koža i kožuha⁹⁸), Ahmeda Prvanovića (ortak svoga tasta Ališaha). Veoma retko je bilo muslimanskih trgovaca iz Foče, Rogatice i Visokog. Ovi muslimanski trgovci su dolazili znatno manje od katoličkih, ali su zato imali veće količine robe po trgovcu. Po delimičnom spisku robe iz 1618. izvezli su oni nešto manje od polovine sve robe koju su izvezli svi Bosanci zajedno. Oni su robu mahom slali za Veneciju⁹⁹), dok su katolici više išli za Ankonu¹⁰⁰).

⁹⁴) Div. canc. 201, 37; Div. not. 133, 157, 187; Div. foris 23, 183'; Isto 26, 143', 166; Div. canc. 197, 161'. Za južnu Italiju slan je naročito vosak, pored kordovana, jer su se ovi artikli tamo bolje prodavali nego u Veneciji. Same mletačke vlasti su 1514. dozvolile Korčulanima da za Ankonu i Apuliju smeju izvoziti gunjeve, kordovan i rašu. J. J. Hanel, Statuta et leges civitatis et insulae Curzola (1214—1558), Zagreb 1877, 242.

⁹⁵) Jedan mletački brod je 1633. zaustavio dubrovačku lađu koja je išla iz Ankone. Hadži-Mehmed iz Sarajeva vozio je 11 bala karizeja askolanskih. Zadar, 5. I 1634, ASV., Senato, Provv. gen. in Dalmazia, filza 449.

⁹⁶) Div. foris 33, 132'; Isto 47, 17; Div. canc. 206, 26; Div. canc. 205, 98'; Div. canc. 199, 147; Div. canc. 202, 86; Div. canc. 198, 46; Div. not. 132, 40'.

⁹⁷) Podataka ima u dokumentima iz serije Noli e sicurta kao i u Div. not. 134, 118', Div. not. 136, 99; Div. not. 137, 2', 18' a tergo; Div. foris 39, 79; Div. foris 23, 152; Div. foris 47, 17'.

⁹⁸) Noli e sicurta 58, 16, 61'.

⁹⁹) Jedan turistički opis Venecije iz XVI veka opisuje šarenilo trgovaca na Rijalbu: Fiorentinci, Denovljani, Milanezi, Spanci, Turci. F. Sansovino, Venetia città nobilissima et singolare, descritta in XIII libri, in Venetia 1581, 134. Turski trgovci imali su od 1621. svoju posebnu zgradu na Kanatu. Scrittura dei V Savi alla mercanzia circa il fontico de' Turchi e suo ristauro, Venezia 1874, 8. U ovom fontiku su neki turski trgovci i umirali: 1680. Mahmud iz Sarajeva, 1691. Mahmud Fahir Bosanac; ove godine je Mustafu Hadžimustafića iz Sarajeva neki trgovac smrtno ranio u nekoj svadi. ASV, Provveditori alla sanita, Necrologio, 2, No. 997.

¹⁰⁰) Podaci iz Noli e sicurta knjige 44—58, passim.

Jevrejski trgovci bili su u Sarajevu veoma jaki. Preko svojih poverenika u Dubrovniku oni su izvozili velike količine robe za Ankonu i Veneciju, osobito kordovan kao svoj specijalitet¹⁰¹). Dubrovački Jevreji su, na primer 1618. imali udela u izvozu za Ankonu 43% a za Mletke 30%, od čega je znatan deo sačinjavala roba bosanskih Jevreja. Sarajevski Jevreji su se i službeno dopisivali sa dubrovačkom vladom; iz tih pisama vidi se da su mnogo radili sa Dubrovnikom, i pored sveg svog rada u Splitu. U jednom pismu kažu da su »uvek trgovali preko dubrovačke luke, gde su vazda bili cenjeni¹⁰²). Izvozili su mahom kordovan, a nabavljali tekstil. Sačuvana su imena pedesetak sarajevskih Jevreja koji su bili jače angažovani u poslovanju sa dubrovačkom lukom (katolika ima naravno više, ali su pojedinačno oni raspolagali manjim sumama od Jevreja¹⁰³).

Tako su iz Bosne za Dubrovnik svoju robu naročito slali trgovci iz Sarajeva (katolici, Jevreji) i iz Mostara (muslimani) dok su se retko javljali trgovci iz ostalih mesta; sigurno je da pravoslavni trgovci ne učestvuju u ovoj trgovini (sto godina kasnije oni će igrati glavnu ulogu u tome, dok će katolici skoro sasvim iščeznuti). Na osnovu mletačkih spiskova robe vidi se da su bosanski trgovci najviše izvozili vunu, vosak, ovčje i kozje kože, govede kože i neke bosanske specijalitete — dabrove kože i minerale (auripigment, lapis lazuli, živu)¹⁰⁴). U Dubrovniku vuna iz Bosne nije igrala veću ulogu. Živu su obično dopremali jevrejski trgovci, i to u manjim količinama; auripigment se najviše slao za Veneciju; gvožđa tako reći i nema (jedan slučaj izvoza iz 1635. sa 7 tona). Dabrove kože su donosili jevrejski trgovci¹⁰⁵). Ovog artikla nema u XVI veku a iščezava u XVIII veku.

Značajan uvozni artikal za Bosnu bila je moneta iz Italije i Nemačke. Cekin je, doduše, bio najcenjenija moneta u Turskoj, iako je na zapadu izgubio svaki značaj¹⁰⁶). Međutim, od početka XVII

¹⁰¹) Div. canc. 196, 158.

¹⁰²) Detaljnije o sarajevskim Jevrejima i o njihovim vezama sa Dubrovnikom: J. Tadić, Jevreji u Dubrovniku do polovine XVII stoljeća, Sarajevo 1937, 202—214.

¹⁰³) Isto.

¹⁰⁴) O dabrovim kožama podaci se nalaze samo u arhivskim knjigama Noli e sicurtia, na mnogo mesta (veoma retko u drugim aktima), kao i u mletačkim spiskovima robe koja je stizala u Split. Lapis lazuli pominje se u pismu mletačkog kneza iz Splita od 13. V 1676, ASV, Senato, Rettori di Dalmazia, filza 59. Auripigment se ovdje mnogo više navodi. Trgovac Rafael Belinfante je 1589. iz Splita izveo 18 sanduka bosanskog auripigmenta (DAZ, Splitski opć. arhiv, kut. 134, sv. 133/VII, 269).

¹⁰⁵) Mletačka akta iz Splita navode i robu »uova di castor« (jaja od dabra).

¹⁰⁶) Ph. Grierson, La moneta veneziana nell' economia mediterranea del trecento e quattrocento. La civiltà veneziana del quattrocento, Venezia 1956, 95. Jedan turistički vodič kroz Veneciju, sastavljen 1535. a štampan bibliofilski 1883, računa u Veneciji sve cene uglavnom u zlatnim škadama, jer su cekini bili za izvoz ka Turskoj (La tariffa delle puttane di Vinegia (XVI siècle), Paris 1883, 20, 22, 24, 28, 34, 36, 38, 46).

veka srebrni novac preplavljuje Balkan. Venecijanski novac je važio u pograničnim krajevima Bosne. Ali je ceo niz kovnica u Italiji kovao talire prosto za izvoz u Tursku¹⁰⁷). Naravno da su stizale i naročite, loše monete, pravljene specijalno za Tursku¹⁰⁸). Najviše su stizali reali i taliri¹⁰⁹). Bali Sarajlija uzeo je u Veneciji 1584. talire za sebe i za trgovca Ali-Saha¹¹⁰); jedan trgovac iz Foče dobio je u Dubrovniku 1600. loše talire¹¹¹); jedan dubrovački trgovac u Sarajevu imao je lažni talir¹¹²); hadži-Hasan Sarajlija uvezao je 1623. talire iz Firenze¹¹³). Dalmatinske vlasti javljale su da pogranični promet traži samo talire, reale i cekine, jer samo taj novac u Bosni vole¹¹⁴). Italijanski ekonomista XVII veka Montanari pisao je da u Turskoj idu samo reali, cekini, ungari, retko turski sultanini; »ko će mi pokazati ma ijednu srebrnu aspru, osim ako je nije ko iz čiste radoznalosti sačuvao«, uzviknuo je on¹¹⁵).

Naročito su u Bosnu slani tekstilni proizvodi. Pietro Portinari, firentinski trgovac, boravio je u Sarajevu od 1591. kao poslovođa za firmu Mikeloci za rad sa Venecijom i Firencom i služio se lukama na Neretvi i u Splitu; u želji da proširi svoje poslovanje, hteo je 1595. da otpočne sa radom i preko dubrovačke luke¹¹⁶). Firentinac Zanolio Čoli, nastanjen u Dubrovniku, prebacivao je od 1594. skupi toskanski tekstil u Bosnu; on je držao radionice u Dubrovniku¹¹⁷). Preko Dubrovnika su tekstil za Bosnu slali i neki mletački trgovci¹¹⁸). Sami dubrovački trgovci za Bosnu su slali najviše tkanina, osobito jako tražene karizeje (mahom engleske). Pored toga bilo je i južnoga voća, raznih zanatskih proizvoda i sitne robe. Jedan dubrovački zlatar imao je u Sarajevu dućan sa zlatnim i srebrnim

¹⁰⁷) Guid' Antonio Zanetti, Nuova raccolta delle monete e zecche d' Italia, I, Bologna 1779, 113, 451; V, 215, 226; G. B. Salyoni, Il valore della lira bolognese dal 1605 al 1624, estr. dai Atti e memorie della R. Deputazione di storia patria per le Romagne, IV seria, vol. 10—12, Bologna 1922, 46, 47, 57, 61, 62, 66, 69, 79. A. Papadopoli, Le monete di Venezia, III, 1919, 46, 48.

¹⁰⁸) ASV, Zecca, Decreti del Senato №. 31, 50', 115. Neki trgovac iz Sarajeva pravio je loše reale i rasturao ih u Splitu 1632.

¹⁰⁹) ASV, Zecca, Decreti del Senato, №. 33, 280.

¹¹⁰) ASV, Zecca, Parti del Consiglio dei X, №. 27, 24.

¹¹¹) DAD, Lamenta de foris 10, 12.

¹¹²) DAD, Div. foris 25, 41.

¹¹³) Div. foris 47, 17.

¹¹⁴) Zadar, 6. IX 1632, ASV, Senato, Prov. gen. Dalmazia, filza 448; Kotkor 10, VI 1633, filza 450.

¹¹⁵) G. Montanari, Della moneta trattato mercantile. Scrittori classici italiani di economia politica, parte antica, tomo III, Milano 1804, 89, 332, 333, 363—366.

¹¹⁶) DAD, Cons. rog. 74, 114.

¹¹⁷) Cons. rog. 73, 255'.

¹¹⁸) Div. not. 134, 95, 101. Mletački trgovac Hieronimo Pianella terao je 1590. karavan sa tekstilnom robom iz Dubrovnika za Bosnu. Cernica, 13. V 1590, ASV, Senato, bailo, filza 31. U Sarajevu je 1607. umro neki trgovac iz Breše. Carigrad, 6. XII 1607, Isto, filza 65. Interesantno je napomenuti da je veliki vezir Mehmed Sokolović u Veneciji naručio slike sultana, koje su (doduše tek 1580) zaista i poslane na Portu.

predmetima¹¹⁹). Kada je trgovac Jakov Tobi tražio da mu dubrovačka vlada odobri osnivanje sapunarske radionice, uveravao je da će proizvodnja sva moći da se prenese u Bosnu i nudio da izbací godišnje 7 tona sapuna¹²⁰). Iz Ankone je za Sarajevo slano dosta atlasa i karizeja, u čemu su naročito bili aktivni jevrejski i muslimanski trgovci. Ima samo malo podataka da se preko Dubrovnika za Bosnu slala kafa; iz Apulije stizala su u Bosnu krzna i jagnjeće kože; retko su slane veće količine pirinča, šećera ili sapuna.

6. Pred veliki rat na tursko-dubrovačkoj granici

Šahin-paša je bio smenjen 1639. sa stolice bosanskog vezira. I on je bio uhapsio »svoga« poslanika, što je postalo običaj koji su neke paše od Abazinih vremena rado ispunjavale. Dubrovačka vlada je na Porti insistirala da se tako nešto nikad više ne ponovi. Ni naslednik Šahinov nije se dugo održao u Bosni. Kliment Menčetić pođe u jesen 1640. da pozdravi novoga vezira. Po pašinom nalogu, dubrovačka kolonija mu je pripremila stan; čauš ga poseti i zatraži da vidi dar. Kako je sam Mehmed-paša bio rodom Bosanac, uz njega je sedelo mnogo bosanske gospode koju je on rado prizivao¹²¹). Na jednom od kasnijih sjajnih prijema bilo je prisutno preko stotinu lica i svečano se služila kafa; kako je oktobar odmakao, u Sarajevu je padao sneg i poslanik je sa pašom ćaskao u toplini. — Da li je velik i jak ovaj grad — pitao je paša. — Grad je mali, zidovi su mu slabi, ali je glavno to da je car jak i moćan! Paši se odgovor svideo; ponudi poslaniku da mu pokaže svaki kutak u Sarajevu. Izgledalo je da se vraćaju odlična vremena. Ali čehaja i tefterdar zabrane poslaniku da makne iz kuće dok ne donese darove sa spiska koji su mu oni pripremili¹²²). Iluzija je potrajala samo trenutak. Zato su poslanici na Porti pokušali da nađu leka ovim nezgodama. Oni su 1641. želeli da se nekako udesí da više uopšte ne moraju da šalju poslanike za Bosnu i Hercegovinu, samo što bi ipak pašama katkad uputili koji darak¹²³). Vlada je i od uticajnog lekara Krasa tražila da u tom pravcu radi na Porti.

Već krajem 1644. bilo je nezgoda sa trgovačkim prometom u Rudom i Novom Pazaru. Početkom 1645. govorilo se opet o opštem jasku. Aprila 1645. radili su dubrovački poslanici u Foči i Cernici da skinu jask koji je već bio proglašen. Senat je 12. aprila naredio

¹¹⁹) DAD, Div. foris 25, 41.

¹²⁰) Cons. rog. 77, 196—199.

¹²¹) Jedan od Bosanaca na pašinom dvoru ispričao je poslaniku: »Nuto kako penđa tafru, kako da je ispo iz lijevoga muda careva« što je Dubrovčanin odmah zapisao kako bi dokazao da zaista mora mnogo da troši u Sarajevu.

¹²²) Sarajevo, 22. X 1640, Acta 90/2227.

¹²³) Let. di lev. 48, 71'.

da se jasad bez odlaganja skine. »Po zapovesti kapudan-paše nijedan tovar robe ne sme na more Mlečanima«, bili su strogo naredili novi bosanski vezir, koji je nastupio tek nekoliko meseci ranije, i hercegovački sandžakbeg. Poslanici su fočanskom kadiji poslali trgovca Vukašina Radovog (iz Sofije) da objavi kako se jasad ne odnosi na Dubrovnik. Kadija u to nije bio siguran. Onda Dubrovčani u Foči uzmu potvrde da ranije nijedan jasad nije važio za Dubrovnik. Svi su bili zbunjeni. Putnici koji su stizali sa istoka pričali su aprila 1645. u Foči da se u Carigradu vrše velike pripreme i da je sultan zadržao sve brodove, i velike i male, da se grade ogromni brodovi i da je Musa-paša zapovednik flote¹²⁴). U Prijepolju su poslanici i sami videli carski akt o jasku: nisu smeli više iz zemlje odnositi robu Mlečani, Englezi, Francuzi, Maltežani. Čehaja sandžakbega ovde primi poslanike. Oni mu objasne da očevidno njihov grad nije na carskom spisku. Ali se Čehaja nije usuđivao da to objavi. Naide neki Turčin iz Carigrada sa pratnjom. On je pričao da se naveliko prikuplja turska flota i da se sa svih strana okupljaju trupe. U Novom Pazaru poslanici zateknu proglas rumelijskog beglerbega — svi vojni obveznici da se smesta jave zapovednicima, ili će biti povešani. U Nišu se 21. aprila znalo da je spremna silna turska flota. Svi su ovde pričali o predstojećem ratu i sve silno preuveličavali.

Krajem aprila 1645. dubrovačka vlada je preduzela naročite mere bezbednosti. Senatori su morali noćiti u gradu, najamnici—vojnici nisu smeli odlaziti izvan bedema gradskih, zanatlije su morale biti u varoši, a vlasteoskim porodicama rečeno je da se »još ne moraju povući u grad«. Idućeg meseca bili su, jednog dana, svi građani prikupljeni u gradu. Od pape je traženo da se neki prihodi mogu upotrebiti za odbranu grada; 15. jula 1645. objavljeno je da podanici moraju ostati na teritoriji Republike.

Pripremao se kandijski rat, koji će zapaliti bosanske granice i dubrovačko-bosanskim odnosima dati sasvim nove oblike.

ZUSAMMENFASSUNG

Bosnien und Dubrovnik von 1595 bis 1645.

Vom Ende des 16. Jahrhunderts an ist der auf wirtschaftlichem und politischem Gebiete eintretende Verfall des Mittelmeerraumes allen Zeitgenossen sichtbar. Gundulić, der ragusaner Poet aus der ersten Hälfte des 17. Jahrhunderts, besingt den Verfall des alten, soliden Osmanischen Reiches («Osman») ebenso wie jenen seiner engeren Heimat («Dubravka»). Die »Einheit der Widersprüche« im damaligen Leben Dubrovnik's ist bei ihm klar zu bemerken: er wünscht den Zusammenbruch der Türkei (im Geiste des Panlawismus, zwecks Wiedererrichtung der alten mittelalterlichen Balkanstaaten), ist aber zu gleicher Zeit stolz auf die vielen Paschas und Wesire südslawischer (isla-

¹²⁴) Foča, 13. IV 1645, Acta 53/1935.

G O D I Š N J A K

DRUŠTVA ISTORIČARA BOSNE I HERCEGOVINE

ANNUAIRE

DE LA SOCIÉTÉ HISTORIQUE DE BOSNIE ET HERZÉGOVINE

GODINA XIII

1962.

Redakcioni odbor

Dr BRANISLAV ĐURĐEV, Dr MILORAD EKMEČIĆ,
Dr FERDO HAUPTMANN, Dr HAMDİJA KAPIDŽIĆ, Dr ESAD PAŠALIĆ,
MARKO SUNJIĆ

Odgovorni urednik

Dr HAMDİJA KAPIDŽIĆ

Stampa: NP »Oslobođenje«, Sarajevo — 1963.
Za štampariju: Pero Grinfelder